

PATRIMONIUL ARHITECTURAL ÎN PERIOADA MEDIEVALĂ: ISTORIE, STILURI DE ARHITECTURĂ, STRUCTURĂ, STATUT ȘI PROTECȚIE JURIDICĂ

Viorica URSU, ORCID ID: 0000-0003-4194-4799,
viorica.ursu@dp.utm.md

***Annotation.** Architectural heritage represents an important component of the universal culture, which, being accumulated over the centuries, is a direct consequence of socio-cultural developments. In particular, the architectural heritage related to a community, respectively, to an ethnic cultural or even territorial entity, has a well-defined specificity. The latter includes all the values and cultural assets that have a special value and are representative of the people.*

Each nation and state is characterized by its material and spiritual cultural treasure, which reflects a revelation of historical reality and expresses the level of the society's development. Each good or a group of goods has traveled a long way in history to reach what it is today: a component part of the country's cultural wealth and cultural heritage.

Thus, the present article represents an analysis of the historical and cultural real estate, part of the architectural heritage from the medieval period. And it is one of a series of articles with this theme, which will highlight the importance, the history, the structure, the architecture, as well as the status of the architectural assets subject to research.

Key words: heritage, architectural heritage, cultural treasure, ecclesiastical buildings, monasteries, churches.

Introducere. Patrimoniul cultural reprezintă acea moștenire lăsată de generațiile care ne-au precedat și pe care avem datoria de a-l transmite intact generațiilor viitoare, constituind în același timp patrimoniul de mâine. Definiția UNESCO a patrimoniului redă limpede acest drept și această datorie pe care o reprezintă patrimoniul: **“Patrimoniul este moștenirea trecutului de care ne bucurăm astăzi și pe care o vom transmite generațiilor care vor veni” [1, p.25].**

Uneori omului i-au fost necesare secole pentru a-și defini poziția față de un lucru sau altul, ideile păstrate în frânturi de izvoare arheologice, arhitecturale și documentare, în cazul avuției culturale, probând din plin acest drum anevoios. Și totuși, dintotdeauna, cel puțin așa ne arată mărturiile, interesul față de obiectul cultural a fost o realitate. Trebuie însă să precizăm că nu tot ceea ce azi încadrăm în categoria

obiect cultural (mobil sau imobil) a avut această calitate de la crearea sa. Inițial, în multe cazuri, el a fost realizat ca un obiect oarecare și numai timpul, care i-a adăugat, pe lângă patină, și aura vechimii, l-a investit cu calitatea amintită [1, p.9].

Este adevărat că uneori, și aceasta s-a întâmplat numai cu bunurile spirituale sau cu cele având funcție de teaurizare, creatorii lor, deopotrivă cu comanditarii, erau conștienți și de valoarea culturală. Deci, aceste bunuri, cărora ne grăbim să le adăugăm construcțiile marcante, fie ele civile, militare sau religioase, au intrat în conștiința creatorilor și deținătorilor lor, de timpuriu, ca obiecte culturale cu o dublă valoare: cea culturală ca atare și cea materială, rezultată din materialul încorporat, cantitatea și costul său, și munca prestată. Valoarea culturală era, la început, ca o marcă, permițând să se recunoască un anumit meșter sau artist, un atelier, o regiune, un neam sau o țară, apoi să se identifice un deținător cu înalt rang social sau politic [2, p.9].

Astfel, suntem în prezența **patrimoniului arhitectural**, care este unul dintre elementele structurale ale neamului cu un potențial energetic enorm pentru dezvoltarea spirituală și conștientizarea națională în multitudinea națiunilor, etniilor existente în lume, precum și o ancoră în valul de schimbări generat de procesul de globalizare. Fiecare monument arhitectural existent este o scrisoare deschisă în care sunt expuse etapele dezvoltării culturii arhitecturale și ale construcției din acele vremuri. Prin patrimoniul arhitectural, prin cetăți și biserici, clădiri rezidențiale, conace și parcuri, în care omenirea este bogată, generațiile anterioare ne-au transmis dragostea și mândria pentru patrie, pentru realizările strămoșilor și pentru oameni [3, p.8].

În vederea realizării unei cercetări aprofundate și pentru a evidenția continuitatea evenimentelor istorice privind promovarea patrimoniului arhitectural, considerăm că este necesar, prin prisma metodei istorice și celei de cercetare să analizăm bunurile imobile arhitecturale din perioada medievală pentru a evidenția cele mai reprezentative dintre acestea, precum și particularitățile proprii, stilurile arhitecturale, precum și modalitatea de protecție internațională sau europeană și națională.

2. Arhitectura medievală și patrimoniul arhitectural medieval. Pentru o mai înțelegere a subiectului supus cercetării, pentru început o să definim termenul de “arhitectură medievală” și “patrimoniul arhitectural”.

Arhitectura medievală este arhitectura comună a Europei medievale. Iar *patrimoniul arhitectural* constituie unul dintre cele mai importante componente ale moștenirii culturale naționale și universale, iar elementele de arhitectură sunt cele mai reprezentative părți atât a orașului istoric, cât și ale localităților rurale și, ca parte integrantă a patrimoniului cultural național. Acesta trebuie să fie cartea de vizită a fiecărei așezări umane [4, p.6].

Patrimoniul arhitectural este sursa unor valori spirituale, culturale, sociale și economice de neînchipuit. Fiecare generație dă o interpretare diferită trecutului și se inspiră din el din nou. Acest capital a fost construit de-a lungul secolelor, iar distrugerea oricărei părți din el ne face mai săraci, din moment ce ceea ce este nou creat, oricât de bun, poate să ducă la pierderea lui. Departe de a fi un patrimoniu luxos, este o avere economică care poate fi folosită întru salvarea resurselor comunității [70].

În sensul Convenției pentru protecția patrimoniului arhitectural al Europei - Granada, 3 octombrie 1985, *patrimoniul arhitectural* este recunoscut ca o expresie de neînlocuit a bogăției și a diversității patrimoniului cultural al Europei, o mărturie neprețuită a trecutului nostru și un bun comun al tuturor europenilor [5].

Potrivit și doctrinei juridice italiene, *patrimoniul arhitectural* constituie o totalitate de monumente istorice cum ar fi: biserici, mănăstiri, palate, grupuri de clădiri, centre istorice sau orașe antice întregi, care se disting prin particularități distinctive și reprezintă o valoare inestimabilă a moștenirii culturale [6, p.3]. Într-o altă accepțiune, *patrimoniul arhitectural* este unul dintre cele mai reprezentative file din moștenirea culturală a omenii, studiarea și protecția căruia a devenit o normă obligatorie a fiecărei țări [7, p.4]. În termenii Convenției pentru protecția patrimoniului arhitectural al Europei, expresia patrimoniu arhitectural este considerată a cuprinde următoarele bunuri imobiliare [5]:

➤ *monumentele*: orice realizări deosebit de remarcabile prin interesul lor istoric, arheologic, artistic, științific, social sau tehnic, inclusiv instalațiile sau elementele decorative care fac parte integrantă din aceste realizări;

➤ *ansamblurile arhitecturale*: grupări omogene de construcții urbane sau rurale remarcabile prin interesul lor istoric, arheologic, artistic, științific, social sau tehnic și îndeajuns de coerente pentru a face obiectul unei delimitări topografice;

➤ *siturile*: opere combinate ale omului și ale naturii, parțial construite și care constituie spații îndeajuns de caracteristice și omogene pentru a face obiectul unei delimitări topografice, remarcabile prin interesul lor istoric, arheologic, artistic, științific, social sau etnic.

Spre deosebire de arhitectura antică, în care dimensiunea ideologică și politică era profund marcată, iar arhitectura era un instrument de autoritate, arhitectura medievală pornește de la premise întrucâtva diferite, îmbogățind mesajul antic, sfârșitul antichității a însemnat și o profundă schimbare de ordin spiritual [8, p.35]. Astfel, în acest sens, autorii Ciupală A. și Căpiță C. au afirmat că, creștinismul, ca schimbare spirituală, pornit ca un cult oriental de mică importanță a ajuns religia oficială a Imperiului Roman și mai apoi a statelor care s-au constituit pe rămășițele acestuia, de unde se răspândește în restul Europei [8, p.35]. Reieșind din această afirmație, putem considera că arhitectura medievală au reflectat și reflectă evenimentele care au marcat istoria Europei occidentale și cu anumite nuanțe, a celei orientale.

3. Stilurile și arhitectura în perioada medievală. În Evul Mediu s-au dezvoltat cu preponderență două mari curente culturale care au principalele realizări în planul arhitecturii. Acestea sunt stilurile romanico-gotic. Dar această perioadă a fost marcată și de arhitectura și stilul bizantin, cât și stilul tradițional rus. Cât despre monumentele arhitecturale din Republica Moldova, pentru această perioadă este cunoscută arhitectura moldovenească.

3.1. Stilul și arhitectura romanică are o istorie relativ scurtă, de doar câteva secole, apogeul fiind înregistrat în secolele X-XIII. În ultima sa perioadă, ea se suprapune cu arhitectura gotică. Ceea ce caracterizează acest stil arhitectonic sunt:

➤ *păstrarea formelor de tradiție romană în care au fost integrate elemente carolingiene și bizantine;*

➤ *masivitatea construcțiilor în piatră;*

➤ *utilizarea frecventă a arcurilor curbe pentru ferestre, uși sau arcade. Același principiu al construcțiilor semicirculare a fost aplicat și pentru acoperișul de piatră, care a înlocuit în cele mai multe biserici lemnul; bolta în leagan (ca un arc rotund continuu) sau pe cea a bolțiiogivale (ce consta din două bolți în leagan care se intersectau);*

➤ *proporția dintre coloanele portant și deschiderea arcadei este de 1,5/1;*

➤ *construcțiile au adesea un plan dreptunghiular sau cu transept;*

➤ *în cazul construcțiilor cu caracter religios, la acest plan se adaugă o serie de abside și, pentru exemplele timpurii, câte un baptisteriu separat de clădirea principal;*

➤ *pierderea tradiției meșteșugărești antice.*

➤ *în absența unor comenzi care să asigure subzistența arhitecților și a meșterilor piatrari, aceste tradiții tehnologice s-au pierdut, iar primele secole ale evului mediu nu au făcut decât să preia soluțiile simple pentru a rezolva problema solidității unei construcții. Exemplul cel mai bun îl constituie catedralele romanice cu trei nave.*

➤ *sarpanta este realizată în două segmente; segmentul inferior se sprijină pe pereții exteriori, care preiau greutatea acesteia, în timp ce sarpanta superioară se sprijină pe colonadele interioare;*

➤ *suprafața mare a șarpantelor este susținută printr-un sistem de susținere în triunghi;*

➤ *pentru a elimina riscul prăbușirii coloanelor interioare sub propria lor greutate, partea superioară este realizată sub forma unei galerii pentru iluminat [9].*

Savanții din secolul XXI sunt mai puțin înclinați să înțeleagă arhitectura acestei perioade ca pe un „eșec” de a reproduce realizările din trecut și sunt mult mai predispuși să recunoască abundența sa de forme experimentale, ca o serie de invenții creative noi. Cu toate acestea, la acea vreme, cercetările au pus sub semnul întrebării valoarea romanicului ca termen stilistic. La suprafață, oferă o denumire convenabilă pentru clădirile care împărtășesc un vocabular comun cu arce rotunjite și zidărie groasă de piatră, și apar între renașterea carolingiană a antichității clasice din secolul al IX-lea și evoluția rapidă a arhitecturii gotice după a doua jumătate a secolul al XII-lea. Cu toate acestea, o problemă e că termenul cuprinde o serie de variante regionale, unele cu legături mai strânse cu Roma decât altele. De asemenea, trebuie remarcat faptul că distincția dintre arhitectura romanică și predecesorii și adepții ei imediați nu este deloc clară. Există puține dovezi că oamenii din Evul Mediu ar fi fost preocupați de distincțiile stilistice pe care le observăm azi, ceea ce face dificilă separarea lentă a arhitecturii medievale în categorii cronologice îngrijite. Cu toate acestea, romanicul rămâne un cuvânt util în ciuda limitărilor sale, deoarece reflectă o perioadă de activitate intensivă de construire care a menținut o oarecare continuitate cu trecutul clasic, dar a reinterpretat în mod liber formele antice într-o nouă manieră distinctivă [10].

Pentru o mai bună înțelegere a arhitecturii romanice și stilului cu același nume vom analiza câteva monumente arhitecturale din perioada medievală, pentru a scoate în evidență particularitățile proprii arhitecturale ale acestora, stilul, precum și istoricul edificării lor:

Abația Cluny (Mănăstirea de la Cluny) a fost o mănăstire benedictină din orașul Cluny, Franța. De-a lungul timpului a fost locul unor importante evenimente și unul dintre cele mai importante centre religioase ale Europei medievale. Istoria abației începe în anul 909 sau 910, când ducele Aquitaniei, Guillaume I cel Pios își donează unul dintre domeniile sale de vânătoare din Burgundia în mod simbolic apostolilor Petru și Pavel, pentru construirea unui așezământ monahal. Biserica abațială de la Cluny a fost construită de Berno, primul abate. Între anii 955-981, a fost construită o nouă biserică de mari dimensiuni, numită Cluny II, pentru a arăta puterea și influența ordinului. Biserica a fost însă demolată în secolul al XI-lea de către abatele din aceea vreme pentru a construi cea mai mare biserică a creștinătății apusene. Biserica, numită Cluny III, este biserica actuală, care a fost realizată între anii 1088-1230 în stil romanic cu influențe gotice. Zidirea bisericii a costat extrem de mult și a coincis cu problemele financiare și cu declinul ordinului. Biserica a suferit de-a lungul timpului mai multe deteriorări. În urma acestora au fost distruse două din cele trei turnuri principale, iar nava a fost micșorată, în ziua de astăzi biserica fiind mult mai mică. Cu toate acestea, Cluny III a rămas una dintre cele mai grandioase biserici din lume [11].

În anul 2004 Abația de la Cluny și filialele sale au fost desemnate de Consiliul Europei drept rută cultural europeană.

Catedrala Bonn este un eșantion de stil romantic în arhitectură – Münsterbasilica, construit în 1050. Arcul intrării centrale în biserică este decorat cu o frumoasă mozaică "veste bună", emblema Vaticanului. Se pare că din 1956, Bazilica are titlul onorific al Basilica Minor, ceea ce o atribuie la o biserică deosebit de importantă. "Pentru trecutul său istoric, frumusețea și monumentalitatea unui monument valoros al nominarului", a justificat atât decizia lui Pope XII.

Deși Catedrala Catedralei din Bonn a fost construită în stilul romanesc, elementele baroce predomină în interior. La intrare în catedrală este amplasată sculptura mare de bronz a St. Elena, mama împăratului Constantin [22]. Aceasta este amplasată pe un site considerat sacru de 2000 ani, având în vedere că aici a fost inițial un temple roman

și pe urmă o biserică creștină. De altfel, biserica a suferit pagube semnificative în perioadele 1583-1589, 1689, și în al Doilea Război Mondial, dar de fiecare dată a fost complet restaurată [12].

3.2. Stilul și arhitectura gotică. Către mijlocul secolului al XII-lea, în plină epocă de dominație a romanicului, își face apariția un nou stil în arhitectură. Numele i-a fost dat de oamenii veacului al XVII-lea, care disprețuiau această artă, văzută ca o artă "barbară", "gotică" de la numele celor mai cunoscuți "barbari" ai sfârșitului antichității. În realitate, arta gotică a dat Europei capodopere comparabile cu cele mai mari creații ale geniului uman. Monumentele romanice le păreau arhitecților secolului al XII-lea greoaie, masive și întunecate, datorită ferestrelor puține și înguste. Acest stil arhitectural reprezintă unul din stilurile arhitecturale asociate cu catedrale, precum și cu alte biserici din aproape toată Europa în timpul perioadei medievale, începând cu sec. al XII-lea și încheind cu anii 1500. Ca o situație mai exactă în timp și spațiu, cele mai importante opere arhitecturale gotice acoperă perioada 1140-1500, fiind construite din România până în Portugalia și din Slovenia până în Suedia și Finlanda. Stilul gotic este o transformare a stilului romanic, apărut din necesitatea de a da o altă dimensiune verticală clădirilor.[13] Goticul flamboiant, adică goticul târziu, a fost faza de apogeu artistic a goticului care s-a remarcat prin exagerarea abundenței detaliilor, în parte pentru a diminua greutatea pe care clădirile gotice o impuneau, respective pentru a încerca o salvare a stilului.

La fel, se cunoaște faptul că bisericile și mănăstirile care adăposteau moaște importante au vrut, să sporească popularitatea respectivilor lor sfinților și să construiască altare adecvate pentru ei. Aceste sanctuare nu erau doar relicve încrustate cu bijuterii, ci, mai important, au luat forma unor structuri arhitecturale puternice caracterizate de lumină colorată care era prezentă în zonele mari cu vitralii.

Astfel, elementele caracteristice ale arhitecturii gotice sunt:

- planul predominant e cel de cruce latină (romană);
- edificiile sunt de dimensiuni mari;
- ziduri mai subțiri și înalte, sprijinite la exterior de contraforti în forma de arcuri butante;
- interiorul e împartit (ca și la basilici) în mai multe nave longitudinale, (trei sau cinci), delimitate prin siruri de coloane subțiri;

- folosirea unui element nou - arcul frânt sau ascutit (unghiul format de întretaiera a doua segmente de cerc);
- absidele altarului sunt mai mult poligonale decât semicirculare, fiind flancate spre exterior de mici capele [14];
- folosirea vitraliilor;
- bolta în arc frânt, sau ogiva, care este de fapt o intersecție longitudinală a doua bolte clasice ale stilului romanic,
- și arcul de susținere al ogivei, așa numitul arc butant;
- rozeta prezintă atât în basoreliefuri, cât și în alte forme ornamentale.

Totuși unele din aceste elemente enumerate mai sus nu sunt singurele elemente definitorie ale arhitecturii gotice, deoarece multe dintre aceste elemente au fost folosite într-un fel sau altul în tradiții arhitecturale precedente. Mai degrabă combinația și rafinamentul constant al acestor elemente, împreună cu răspunsul rapid la tehnicile de construire rapid schimbătoare ale vremii, au alimentat mișcarea gotică în arhitectură [15]. Arta gotică era totuși stil exclusiv religios, astfel Biserica romană a contribuit mult la dezvoltarea acestuia, și a stabilit legătura dintre religie și artă.

Pentru o mai bună înțelegere a arhitecturii gotice și stilului gotic vom analiza câteva construcții arhitecturale din perioada supuse analizei, pentru a scoate în evidență particularitățile proprii arhitecturale ale acestora, stilul, precum și istoricul edificării acestora:

Catedrala din Canterbury este o biserică anglicană din Canterbury, Kent și este una dintre cele mai faimoase construcții religioase creștine din Marea Britanie, ce este reședința Arhiepiscopului de Canterbury, cel mai înalt ierarh al Bisericii Anglicane. Este cunoscută pentru asasinarea lui Thomas Becket din 1170, cancelar al Angliei și arhiepiscop. Stilul arhitectural este cel romanic și gotic [16].

Istoria ridicării ei este datată în perioada când Sf. Augustin a ajuns în anul 597, în Anglia, pentru a-i converti pe anglo-saxoni la creștinism, a întemeiat o catedrală monastică la curtea regelui Aethelbert, în Canterbury. După cucerirea normandă din 1066 catedrala inițială a fost înlocuită cu o construcție mai mare, mai târziu a fost mărită și mai mult, iar în 1174 tot capătul de est, inclusiv corul, a fost distrus de un incendiu. După multe deliberări, călugării l-au ales pe arhitectul francez Guillaume de Sens pentru a reconstrui partea distrusă – alegerea făcută arată că doreau să fie reconstruită în stil gotic francez. Noua aripă a catedralei

avea atât funcția de cor, cât și de loc închinat martinului lui Thomas Becket. După canonizarea lui Becket, în 1173, catedrala din Canterbury devenise unul din cele mai căutate locuri de pelerinaj din Anglia, de aceea noua construcție trebuia să poată primi fluxul permanent de credincioși. În timpul celor 2 arhitecți care au ridicat construcția Guillaume de Sens și William the Englishman, aceasta a purtat semnele distinctive ale arhitecturii gotice: arce în unghi ascuțit, bolți pe nervuri și arce butante (deși acestea sunt mascate de acoperișul navelor colaterale). Stilul este în cea mai mare măsură cel al catedralelor din Ile-de-France, dar are anumite trăsături specifice. De exemplu, coloanele rotunde alternează cu cele octogonale, părțile lor mediane fiind făcute din marmură neagră de Purbeck. Bolta este alcătuită din șase părți, fiecare set de trei nervuri ce se intersectează cuprinzând două travee. Ulterior William the Englishman a extins noul cor către est, și aici compoziția arhitecturală se schimbă, coloanele simple fiind înlocuite cu coloane duble. La capătul de est s-a construit o capelă circulară înaltă cunoscută sub numele de „Coroana lui Becket”. Întregul ansamblu este o sinteză desăvârșită a arhitecturii gotice, ferestrele cu vitralii ce descriu miracolele făcute de Becket sporindu-i frumusețea [17].

În anul 1988 este înscrisă pe lista patrimoniului cultural mondial UNESCO.

Catedrala din Winchester, Anglia, una dintre cele mai frumoase și, totodată, mari catedrale din Anglia, este o construcție de tip gotic, dedicată Sfintei Treimi, Sfântului Petru, Sfântului Paul și Sfântului Swithun, fiind scaunul episcopului de Winchester, dar și centrul diocezei de Winchester. Catedrala face parte din lista celor de Gradul I. De menționat este și faptul că impresionanta construcție are și cel mai lung naos, precum și cea mai mare lungime dintre toate catedralele gotice din Europa. Inițial, catedrala a fost construită în 642, ca mai apoi să devină cunoscută drept Old Minister [18]. În 1093 Old Minister a fost, din nefericire, demolată, astfel ca avea să se înceapă lucrările de construcție ale noii catedrale, cam prin anul 1079. Cea mai veche parte a Catedralei din Winchester era cripta, care datează încă din acele vremuri. Chiar și așa, peste 100 de ani de la începerea lucrărilor, problemele aveau să înceapă, din cauza instabilității pământului pe care catedrala fusese construită. Drept urmare, în 1202 s-a înlocuit turnul de trecere cu un altul, pentru ca cel vechi să dărâmase. Bineînțeles că influența vremii era de origine normandă, ceea ce se vede chiar și astăzi destul de clar în stilul

arhitectonic. Lucrările au continuat în secolul al XIV-lea. În 1394, spre ex. redemolarea naosului normand au început sub atenția masonului William Wynford, construirea întinzându-se însa și-n secolul al XV-lea, respectiv în secolul al XVI-lea. Ceea ce e de menționat este faptul că în această perioadă s-a construit celebrul „retroquire”, de multe ori, denumite retro-choir (de unde choir, în limba engleza, înseamnă cor bisericesc).[19]

După ce Regele Henry al VIII-lea s-a autodeclarat șef al Bisericii Angliei, preluând astfel controlul total asupra Bisericii, s-au produs o serie de schimbări: se pot vedea influențele masoneriei asupra catedralei, prin urmare, existau și anumite priorate, cum ar Prioratul Sfântului Swithun. Acesta a fost desființat odată cu preluarea controlului de către Regele Henry al VIII-lea.

Mai mult decât atât, și „chapter house” (cladire de langa catedrala) avea să fie demolată, însă Catedrala din Winchester a rămas în picioare, ducându-se mai departe menirea inițială. Cu toate acestea, lăcașul sfânt a suferit modificări la nivelul structurii, restaurările începând abia în anul 1905, conduse de T.G. Jackson [19].

Catedrala din Ely este o combinație superbă de mai multe stiluri arhitectonice ce se întâlnesc pe teritoriul Angliei. Nava este romanică, prezbiteriul este o excelentă ilustrare a goticului timpuriu, iar careul este un exemplu unic de gotic matur (goticul englez decorativ).

Până în secolul al XVIII-lea, când au fost asanate mlaștinile care îl înconjurau, orașul Ely era o insulă. După cucerirea Angliei de către normanzi, în 1066, a devenit bastionul proscrisului anglo-saxon Hereward the Wake (Hereward „Veghetorul”), care a fost în cele din urmă capturat în 1071. Ca simbol al victoriei, pe locul mănăstirii anglo-saxone de acolo, normanzii au ridicat o uriașă catedrală în stil romanic (normand), a cărei construcție a început în anul 1082. Capătul de vest al noii construcții se termina într-un transept scurt (brațul său nordic s-a prăbușit în secolul al XV-lea). Deasupra transeptului s-a ridicat turnul central care se păstrează și astăzi.

Nava cu douăsprezece travee datează tot din perioada romanică. Dar, așa cum s-a întâmplat cu aproape toate marile biserici medievale, în timp s-a ajuns la concluzia că altarul era prea mic, așa că la capătul de est s-a adăugat un prezbiteriu la mijlocul secolului al XIII-lea. Această extindere a avut ca model catedralele din Salisbury și Worcester. Ea le-a întrecut pe amândouă din punctul de vedere al diversității și calității

ornamentelor. Tribuna, șirurile de ferestre din partea de sus și arcada prezbiteriului au detalii minuțios executate, iar coloanele traveelor, făcute din marmură de Purbeck, se termină cu capiteli în formă de frunză, susținute de console împodobite cu ornamente bogate ce reiau motivul frunzei [20].

Acest monument are o importanță națională și este clasat pe gradul I pentru calitatea sa excepțională.

Catedrala Lincoln, uneori numită și Catedrala St. Mary, se află în Anglia și este considerată un monument istoric anglican, timp de 249 de ani, respectiv din 1300 până în 1549, fiind cea mai înaltă clădire din lume. În anul 1071 primul episcop de Lincoln, Remigius de Fecamp, avea să dea ordin să fie construită o catedrală în Lincoln, cu toate că, înainte de această decizie, exista Biserica St. Mary, considerată biserica mamă, pe când sediul eparhiei se afla la Dorchester Abbey, mai cu seamă în Dorchester- on -Thames, Oxfordshire. Astfel, Remigius a fost primul care a construit frumoasa catedrală, însă în anul 1141, acoperișul din lemn avea să fie distrus într-un incendiu. Ulterior, Episcopul Alexander a reconstruit și extins catedrala, însă, patruzeci de ani mai târziu, în 1185, un cutremur a pus la pământ catedrala. După cutremurul devastator, a fost numit un nou episcop, Sfântul Hugh de Lincoln, care a și început lucrările de reconstrucție și extindere ale Catedralei Lincoln. Stilul arhitectural pe care noua catedrală l-a urmat pe atunci a fost cel gotic, specific Evului Mediu. Totodată, vremurile și-au pus amprenta pe zidurile catedralei, de-a lungul timpului, construindu-se chiar și ferestre mai mari [21].

O renovare majoră a frontului de vest a fost întreprinsă în anii 2000. S-a descoperit că contraforturile zburătoare de la capătul de est nu mai erau conectate la piatra adiacentă și s-au făcut reparații pentru a preveni prăbușirea. În plus, piatra ferestrei Ochiului Decanului din transept se dărâmă, ceea ce înseamnă că a trebuit să se realizeze o reconstrucție completă a ferestrei conform criteriilor de conservare stabilite de Consiliul Internațional pentru Monumente și Situri. A existat o perioadă de mare anxietate când s-a constatat că piatra trebuia să se miște doar cu 5 mm (0,20 inchi) pentru ca întreaga fereastră să se prăbușească. Inginerii de specialitate au îndepărtat traseul ferestrei înainte de a instala un înlocuitor consolidat, mai stabil. În plus, vitraliul original a fost curățat și așezat în spatele unei noi sticlă izotermă transparentă care oferă o protecție mai bună împotriva intemperiilor. Până în aprilie 2006, proiectul de renovare a fost finalizat

la un cost de 2 milioane de lire sterline. În timpul săpăturii, au fost descoperite secțiuni ale unor clădiri romane intens decorate și artefacte aferente. În 2022 s-a finalizat restaurarea [22].

Catedrala Sfânta Maria din Sevilla este o catedrală romano-catolică din orașul Sevilla, Spania. Aceasta este cea mai mare biserică din țară și a treia biserică după mărime din lume. De asemenea ea este una din cele mai importante biserici construite în stil gotic din lume. Catedrala este renumită pentru faptul că aici se află mormântul lui Cristofor Columb.

Întemeiată pe locul unei foste moschei, catedrala măsoară 116x75 de metri, cu o navă centrală, 4 nave laterale și 25 de capele. Cunoscută ca Manga Hispanienis, era a doua biserică din lume după Bazilica Sfântul Petru din Roma. A fost nevoie de 100 de ani ca să fie terminată construcția, și mai mult de 300 ca să se finiseze decorațiunile interioare. Catedrala din Sevilla a fost construită în stil gotic cu elemente de inspirație islamică. Printre aceste elemente se numără turnul său cu clopot, numit *Giralda*, ce a fost construit după modelul minaretului de la Moscheea Koutoubia din Marrakech, Maroc. Acest lucru se datorează faptului că pe locul catedralei se afla o veche moschee ce a fost ulterior distrusă iar minaretul său a fost încorporat în noua construcție a catedralei [23].

În 1987 catedrala a devenit parte a Patrimoniului Mondial UNESCO.

Catedrala din Köln a fost construită între anii 1248-1473 și este un important loc de pelerinaj deoarece aici se află moaștele Celor Trei Magi. Actuala catedrală a fost construită din ordinul arhiepiscopului Konrad von Hochstaden, pe locul unei din secolul al VIII-lea. Catedrala are o înălțime de 157 m, fiind - după Munsterul din Ulm - a doua biserică ca înălțime în Germania. Ea este situată pe marginea de nord a graniței de odinioară a așezării romane, fiind în imediata apropiere a Gării Koln și a podului Hohenzollernbrücke, precum și a unor muzee ale orașului. Construcția impozantă a domului a fost clădită în stil gotic, asemănător catedralelor din Sevilla și Milano. Se poate observa combinarea armonioasă a elementelor arhitectonice a stilului gotic medieval. Fațada gigantică de vest, flancată de cele două turnuri, ocupă o suprafață de peste 7.100 m². Între anii 1880-1884 domul a fost cea mai înaltă clădire din lume [24].

Catedrala din Köln este declarat din anul 1996 Patrimoniu Mondial UNESCO.

3.3. Stilul și arhitectura bizantină timpurie a fost construită ca o continuare a arhitecturii romane. Schimbările stilistice, progresele tehnologice și schimbările politice și teritoriale au însemnat că treptat a apărut un stil diferit, care a impregnat anumite influențe din Orientul Apropiat. Cele mai importante elemente ale arhitecturii și stilului bizantin au fost:

- folosirea planului în cruce greacă în arhitectura bisericilor;
- clădirile au crescut în complexitate geometrică;
- cărămida și tencuiala au fost folosite în plus față de piatră în decorarea unor structuri publice importante;
- ordinele clasice au fost folosite mai liber;
- Mozaicurile aurii au înlocuit decorul sculptat;
- cupolele complexe a fost așezate pe piloni masivi;
- ferestrele au filtrat lumina prin foi subțiri de albastru ca să ilumineze încet interioarele [25];
- interioarele erau placate cu marmură sau piatră;
- unele dintre coloane erau, de asemenea, din marmură;
- materiale folosite pe scară largă erau cărămizile și piatra [26];
- mobila din lemn prețios (paturi, scaune, mese, rafturi pentru cărți), și cupe argintii sau aurii cu reliefuri frumoase [27].

Acest stil bizantin, cu cupole din ce în ce mai exotice și mozaicuri din ce în ce mai bogate, a călătorit spre vest până la Ravenna și Veneția, și până la nord la Moscova. Majoritatea bisericilor și bazilicilor au cupole înalte. Drept urmare, au creat spații deschise vaste în centrele bisericilor, sporind simțul harului și luminii. Capitelurile bizantine se desprind de convențiile clasice din Grecia antică și Roma. Liniile sinuoase și formele naturaliste sunt precursori ai stilului gotic [25].

Un exemplu elocvent al patrimoniului arhitectural bizantin și gotic este **Bazilica Sfântul Marcu** (*Basilica di San Marco*), care este cea mai mare dintre bisericile Veneției, fiind și catedrala patriarhală a acestui oraș. Bazilica di San Marco este și un simbol al puterii și bogăției venețiene încă de la consacrarea sa ca lăcaș de cult în anul 1071. Acest loc sacru al Veneției ce îmbină arhitectura bizantină cu cea gotică era numit și Chiesa d'Oro (Biserică de Aur). Își merită pe deplin acest nume având în vedere că adăpostește mozaicuri bizantine poleite de aur. Prin

construirea Catedralei San Marco, Veneția a adus în Occident moștenirea spirituală și materială a Bizanțului [28].

Primul lăcaș de cult ridicat pe acest loc a fost o clădire din anul 828, când negustorii venețieni au achiziționat din Alexandria presupusele relicve ale evanghelistului Marcu. Biserica inițială a fost înlocuită cu o alta în anul 832. Noua biserică a fost mistuită de un incendiu în anul 976, fiind reconstruită în anul 978. Lucrările de extindere efectuate în anul 1063 au dus la conturarea limitelor actualei bazilici.

Planul bisericii este de cruce greacă, cu cinci cupole. Bazilica a fost inaugurată în anul 1094, an în care relicvele evanghelistului Marcu ar fi fost redescoperite într-unul dintre pilaștri.

În timpul celei de a patra cruciade, cruciații venețieni catolici și-au însușit în anul 1204 patru cai auriți de la o cvadrigă antică romană așezată în hipodromul din Constantinopol. Cii fuseseră așezați în acel loc încă din timpul împăratului roman Constantin cel Mare. Cei patru cai au fost duși la Veneția și postați în anul 1254 deasupra portalului principal de intrare în bazilica Sf. Marcu. În cursul secolului al XX-lea au fost înlocuiți cu patru copii de bronz, originalele fiind expuse într-o sală a muzeului învecinat "Museo di San Marco" [29].

În prezent, biserica, în planul extern are următoarea înfățișare:

➤ în planul de jos al fațadei se pot vedea cele cinci portaluri arcuite ce sunt învăluite de coloane de marmură policromă. Aceste portaluri se deschid într-un pronaos prin niște porți modelate din bronz;

➤ deasupra porții centrale se găsesc trei basoreliefuluri ce aparțin stilului Romanesque. În arcul extern ale aceleiași porți centrale este un mozaic aurit cu tema Judecării de Apoi. Boltele semicirculare (lunete) ale portalurilor laterale prezintă povestea aducerii moaștelor Sfântului Marcu în Veneția. Singura care datează din secolul al XIII lea este ultima lunetă din stânga. În rest toate celelalte au suferit reparații sau modificări;

➤ în planul de sus, în vârful arcului de tip ogivă sunt Statui ale Virtuților Teologice (iubirea, credința și speranța) și ale Virtuților Cardinale (prudența, dreptatea, cumpătarea și curajul), Statui ale Sfinților Războinici și Statuia Sf. Marcu cu privirea ațintită spre oraș;

➤ deasupra ferestrei centrale stă impunătoare statuia aurită a Leului Înaripat, simbol al Sf. Evanghelist Marcu;

➤ în lunetele arcurilor ogivă din laterale se disting alte mozaicuri aurite ce datează din secolul al XVII lea;

➤ ultimul plan este cel al celor cinci mari cupole ce au în vârf crucea Sfântului Andrei.

➤ pronaosul în care intri pentru prima dată, poate constitui el însuși o biserică prin dimensiunile sale;

➤ când treci de poarta de intrare primul lucru care îți atrage atenția este o dală mare de marmură roșie ce se desprinde din pavaj și despre care se spune că ar fi locul în care Împăratul Sfântului Imperiu Roman, Frederick Barbarossa a înghenuncheat în fața Papei Alexandru al III lea;

➤ în partea dreaptă a pronaosului se zărește printr-un grilaj Capela funerară a Cardinalului Giovanni Battista Zen construită în 1501 (Inițial capela a fost intrarea principală a fațadei sudice a catedralei) [30].

Bazilica Sfântul Marcu se găsește în Patrimoniul Mondial din 1987.

La fel, capodoperă a patrimoniului arhitectural bizantin rămasă până azi cea mai mare biserică cu cupolă din lume, este **Sfânta Sofia**, adică Biserica Sfintei Înțelepciuni din Constantinopol, fiind considerat monument de mare valoare istorică și arhitectonică și oricum o glorie a geniului constructiv uman, iar chiar de unii autori considerată drept cea de a opta minune a lumii antice târzii. După mărturia unui cronicar, Iustinian a dorit " o biserică așa cum nu a mai fost niciodată de la Adam încoace și cum nu va mai fi nicicând de-acum înainte". A poruncit zidirea ei când, îndată după potolirea spaimei iscate de răscoala **Nika**, s-a hotărât să repare stricăciunile de pe urma incendiului și să afirme astfel dinaintea poporului o putere nelimitată, care înțelegea să nu-i mai fie contestată. Lucrările au început încă din 23 februarie 532 și s-au finisat la 27 decembrie 537 [31].

Planul bisericii lui Iustinian cuprindea un *atrium* perpendicular pe axa longitudinală a edificiului, un *nartex exterior* (pronaos), un *nartex interior*, *nava centrală*, acoperită cu o cupolă gigantică, două *nave laterale* și *galeriile superioare*, de la etaj, galerii care înconjoară nava centrală din trei părți, sub formă de potcoavă deschisă spre altar. Din atriumul astăzi dispărut se pătrundea în nartexul exterior (exonartex) prin șapte porți gigantice, iar mai departe în nartexul interior (esonartex) prin cinci porți bătute în bronz și decorate cu cruci aurite. Nartexul interior are bolțile decorate cu mozaic pe fond auriu, iar zidurile placate în partea de jos cu marmură de diverse nuanțe, străbătută de vinișoare de culoare mai închisă în aceeași nuanță. Din nartexul interior, alte nouă porți asigură comunicația cu spațiul central al bisericii. Trei porți de la sud erau

destinate accesului poporului, iar altele trei de la nord erau destinate celor care solicitau adăpost spiritual. Porțile centrale, tot în număr de trei, erau rezervate împăratului și suitei sale. În mijloc, cea mai înaltă era *Poarta împărătească*, placată cu argint auriu, decorație jefuită de apuseni în 1204.

Cele două nartexuri sunt săli transversale alăturate și succesive, perpendiculare pe axa mediană a locașului și lungi cât toată latura acestuia. Au lungimea de 60,90 metri și lățimea de 6,03 metri, cu plafoane sub formă de bolți alternative întrepătrunse.

Spațiul imens din nava centrală stupefiază și nu poate fi cuprins dintr-o singură privire. Centrul cupolei se înalță la 55,60 metri, având un diametru la bază de 31,36 metri. În total, biserica posedă 107 coloane, din care 40 la parter și 67 la etaj, la galerii. Cele mai înalte coloane de la parter măsoară 20 de metri înălțime, au un diametru de aproape 1,5 metri și o greutate de circa 7 tone. Galeriiile de la etaj s-au construit deasupra navelor laterale și deasupra nartexurilor, având un plan de potcoavă cu unghiuri drepte, potcoavă deschisă spre altar. Accesul de la parter spre etaj se făcea pe la capetele nartexului interior, urmând niște serpentine largi, pavate cu piatră bolovănoasă, serpentine asemănătoare unei scări încolăcite, dar fără trepte. În total, construcția acoperă, cu unele anexe, suprafața de 7.500 de m², fără a pune la socoteală atriumul pierdut [32].

Catedrala Sfânta Sofia a fost inclusă pe lista monumentelor patrimoniului mondial UNESCO în 1985.

Nu putem spune că doar stilurile romanice, gotice și bizantine au stat la temelia arhitecturii medievale. Istoria arhitecturii stabilește foarte clar la final de perioadă medievală și stilul renascentist, și arhitectura renascentistă (de la începutul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XVII-lea, în care are loc o redefinire a interesului pentru cultura și civilizația greco-romană, iar spiritul european se eliberează de sub tutela obscurității religioase medievale). Se caracterizează prin următoarele:

- s-au schimbat formele geometrice-pătratul și cercul pentru plan, cubul și cilindrul pentru edificii;
- simplitatea construcțiilor;
- folosirea formelor de expresie ale antichității (în jurul anului 1500);

- elemente de construcție - coloanele, capitellurile, pilaștrii, frontonul triunghiular, arcadele, preluate din tratatul de arhitectură al lui Vitruviu, la care se adaugă cupolele;
- fațadele se fac după ordine și simetrie;
- îmbinarea elementelor antice cu tradițiile stilului medieval, în care predomină liniile verticale combinate cu ogivele gotice;
- se completează cu ornamente și arabescuri.

Cel mai reprezentativ monument al arhitecturii renascentiste este Bazilica Sfântul Petru din Roma se găsește în Cetatea Vaticanului, înăuntrul statului pontifical, în monumentală *Piazza San Pietro*. Dar actualul edificiu grandios a luat locul basilicii ridicate de împăratul Constantin cel Mare (306-337 e.n). Basilica datorată inițiativei lui Constantin avea lungimea de 103 metri (după unii autori ar fi avut numai lungimea de 90 de metri) și ocupa cea mai mare parte a edificiului actual. Edificiul semăna cu mai toate basilicile din Imperiul Roman, basilici care aveau numai rol comercial, social, de întâlniri zilnice pentru comentarii diverse și de ședințe de judecătă. Această bazilică avea să constituie nucleul viitorului Stat Pontifical, alcătuit din totalitatea teritoriilor aflate sub suveranitatea papei. Existența sa a fost totdeauna justificată pe baza documentului cunoscut în istorie drept *Donația lui Constantin*, un document în care se narează convertirea împăratului Constantin cel Mare și cum acesta, din recunoștință față de papa Silvestru I, i-ar fi oferit pontifului puterea temporală asupra Italiei și primatul față de celelalte biserici, descriindu-se amănunțit condițiile în care s-ar fi realizat împărțirea lumii și a puterii asupra acesteia: *soldatului îi revenea puterea temporală, iar preotului puterea spirituală*. Documentul a fost adesea folosit pentru a justifica nașterea puterii papale, iar asupra autenticității sale s-au purtat multe discuții, mai ales de către strălucitul ciceronian al secolului al XV-lea, Lorenzo Valla, filolog de primă mărime între umaniști [33].

Actualul edificiu, lung de 186 metri, înălțimea cupolei de 119 metri, și cu o suprafață totală de peste 15.000 m², este cea mai mare biserică din lume. Bazilica Sfântul Petru este una din cele patru basilici patriarhale din Roma, alături de Bazilica San Giovanni în Laterano, Bazilica Santa Maria Maggiore și Bazilica Sfântului Paul din afara zidurilor. Despre originea acestei biserici este stabilit că în anul 1506 papa Iulius al II-lea (1503-1513) a luat decizia de a dărâma vechea bazilică și să construiască în locul ei un nou edificiu monumental.

Lucrările au durat 120 de ani, perioadă în care au domnit aproximativ 20 de papi. În anul 1626 bazilica a fost finalizată și sfințită de către papa Urban al VIII-lea. A rezultat cel mai mare locaș al creștinătății, conținând sute de opere de artă de o valoare inestimabilă [34]. Mulți arhitecți ai timpului (Donato Bramante (cel ce a început), Raffaello Sanzio, Baldassare Peruzzi, Antonio da Sangallo, Michelangelo și Giacomo della Porta (cel ce a finalizat) au colaborat, ca această clădire să devină cea mai mare biserică al timpului. Deaceia, putem spune că aceasta este un simbol al arhitecturii acelor timpuri și ulterior exemplu pentru alte biserici construite în lume. ***A fost Inclusă în Lista patrimoniului mondial, stabilită de UNESCO.***

4. Stilul și arhitectură moldovenească. În evul mediu în Moldova arhitectura este reprezentată de locuințele populare și aristocratice, lăcașuri de cult creștin, cetăți, castele și cetăți, curți domnesti, prăvălii și instalații tehnice populare. Deosebit de apreciată este arhitectura medievală ecleziastică, în operele căreia s-au intersectat influențe bizantino-orientale cu romano-gotice occidentale, fiind apreciată drept o „*sinteză de importanță europeană*”. Departe de hotarele Moldovei au ajuns faima boltei moldovenești și pictura exterioară a bisericilor din Bucovina [35].

În ceea ce privește patrimoniul ecleziastic din Moldova, putem face referire la afirmația autoarei Ilvițchi L. potrivit căreia „istoria patrimoniului arhitectural ecleziastic din Moldova întrunește mai mult de șase secole (XIV-XX), dacă s-ar face o analogie cu starea lucrurilor din Belgia, Serbia și în special cu Țara Românească, state care au parcurs în istorie o cale asemănătoare, s-ar constata că arhitectura Moldovei a cunoscut mai multe procese de înviorare sau stagnare [36, p.10]. Așadar, autoarea estimează că pe parcursul anilor s-au conturat trei etape în dezvoltarea complexurilor monastice:

➤ prima se referă la perioada de înflorire a Principatului Moldovei (sec.XIV-XVI);

➤ cea de-a doua, la vremurile când s-a înregistrat o vădită diminuare a proceselor social-economice și culturale, promovată de vasalitatea față de Turcia (mijlocul sec.XVI-prima jumătate a sec.XVIII);

➤ a treia, a fost condiționată de slăbirea jugului turcesc și anexarea forțată a Basarabiei de către Rusia (a doua jumătate a sec.XVIII - începutul sec.XX) [36, p.10].

Și autorul Manolache C. în lucrările sale a stabilit că primele informații privind arhitectura complexurilor monastice din Moldova

încep să apară odată cu sfârșitul sec.XIV, remarcând totodată, că aceasta se dezvoltă în spiritul tradițiilor bizantino-balcanice, fiind determinată de concepțiile și dogmele teologice, care au determinat configurația planimetrică a mănăstirii, sistemul de organizare volumetrică a edificiilor ecleziastice, proporțiile și parametrii dimensionali ai acestora, structura tipărită a obiectivelor de cult orientate după regulile bizantine din sec.VI, expresivitatea fațadelor bisericilor amplasate în cadrul așezămintelor monastice, decorația interioară bogată [37, p.48].

Ca și în alte state europene, mănăstirile din Moldova medievală au fost consolidate printr-o incintă solidă din piatră, planul mănăstirilor prezintă un pătrat perfect sau mai puțin perfect. Printre cele mai vechi mănăstiri medievale pot fi enumerate: Neamț (1392), Proboata (1398), Moldovița (1401), Humor, Putna (1455), Vărzărești (1420), Căpriana(1422), Voroneț (1488), Drogomirna (1608), Hâncul (1678) și altele [36, p.15].

În continuare vom analiza o parte din aceste mănăstiri, pentru a stabili caracteristicile arhitecturale ale acestora, aspecte ce au fost determinate de perioada istorică, de dogmele religioase și tradițiile care au stat la temelia acestora.

Mănăstirea Neamț este o mănăstire ortodoxă de călugări situată în satul Mănăstirea Neamț, comuna Vânători-Neamț, județul Neamț, România. Este o ctitorie a voievodului Petru Mușat (1375–1391), fiind cel mai vechi și mai mare așezământ monahal din Moldova, supranumit „Ierusalimul ortodoxiei române”[38].

Primul document scris despre Mănăstirea Neamț, care s-a păstrat, este actul din 7 ianuarie 1407, din în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, de către Iosif Mușat, primul mitropolit al Moldovei, rudă apropiată a lui Petru Mușat. Acest act arată că la acea dată Mănăstirea Neamț era înzestrată cu două sate dăruite de către Petru Mușat, două mori, două vii și mai avea și cărți, odăjdii și vase. Faptul acesta vine să confirme existența unui personal destul de numeros încă la acea dată, ceea ce i-a făcut pe unii cercetători să afirme că mănăstirea luase ființă cu mult înainte.

Urmașii lui Petru Mușat pe tronul Moldovei au continuat construcțiile de la Mănăstirea Neamț, înzestrând-o cu chilii, diferite clădiri, turnuri și ziduri de apărare. Pe latura apuseană a incintei în formă de dreptunghi a mănăstirii străjuiește și în prezent turnul clopotniță, străbătut la baza sa de intrarea principală, boltită. Partea inferioară a

acestui turn-clopotniță a fost zidită pe vremea lui Alexandru cel Bun (1400–1432), iar cele două niveluri superioare au fost ridicate ulterior [39].

Actuala biserică a mănăstirii, având hramul Înălțarea Domnului, a fost zidită de Ștefan cel Mare în 1495-1497, acesta fiind considerat ca al doilea ctitor al Mănăstirii Neamț [40].

Marea biserică din centrul incintei, „Înălțarea Domnului”, se impune prin planul și liniile sale măiestrit proporționate, ca și prin bogata și decorare a fațadelor. Peste fundație, prevăzută cu un soclu având două largiri succesive, se înalță pereții zidiți cu bolovani de râu și piatră până la două treimi din înălțimea lor. De la acest nivel și până la cornișa de piatră de sub streșină, paramentul este lucrat din cărămidă. Pe această porțiune a paramentului există două rânduri de ocnite, deasupra cărora se desfășoară o bogată friză de ceramică smălțuită, compusă din discuri, romburi și triunghiuri împodobite cu motive vegetale și geometrice. La aceste elemente de policromie ale fațadelor se adăugă brăiele și pilaștrii de cărămidă smălțuită dispuse în câmpul zidăriei, precum și picturile exterioare din fresca ce se mai păstrează în unele ocnite. Absidele, în partea lor inferioară, sunt decorate cu firide alungite până la soclu. Contraforturile, caracteristice arhitecturii moldovenești din acea epocă, sunt grupate simetric în jurul bisericii, două fiind dispuse în unghiurile vestice și câte unul de o parte și de alta în dreptul pronausului, în dreptul camerei mormintelor și în dreptul proscomidiarului și diaconicului, precum și unul mic în axul absidei estice. Ferestrele, prin care pătrunde lumina în camera mormintelor, naos și altar, au fost lărgite și mărite în decursul timpului, dar cu ocazia lucrărilor de restaurare din 1958-1961 li s-a redat forma originală. Turla octogonală, cu patru ferestre și patru contraforturi, este înălțată pe două baze suprapuse, primă cu opt laturi iar a doua de forma stelată cu opt vârfuri, atât bazele cât și fațadele turlei fiind decorate cu ocnite, firide, discuri și cărămizi smălțuite [39].

Pridvorul bisericii are peretele dinspre apus închis, dar este prevăzut cu două intrări prin uși dispuse față în față pe laturile de nord și de sud ale acestei încăperi. Cadrele acestor uși au arcuri în acoladă la partea lor superioară. Cele cinci ferestre ale pridvorului, trei spre vest și câte una pe laturile de nord și de sud, au ancadrame în stil gotic. Pridvorul este acoperit de o calotă emisferică sprijinită pe arcuri oblice, caracteristice arhitecturii medievale moldovenești. Trecerea în pronaos se face printr-un portal la care se disting torurile încheiate în

arc frânt. Spre deosebire de pridvor, pronaosul este supraînălțat și se înscrie în planul clădirii ca un dreptunghi. Deasupra este boltit, având două calote despărțite printr-un arc median. În cele patru unghiuri ale încăperii, precum și la mijlocul pereților laterali se înalță câte un pilastru încadrat în zidărie, format dintr-un mănunchi de colonete subțiri așezate pe un soclu înalt și terminate la nivelul nașterii arcurilor bolții cu câte un capitel având profile gotice. Pronaosul și încăperea mormintelor sunt despărțite printr-un perete ce are o deschidere de trecere încadrată de baghete încrucișate și muluri gotice săpate în piatră. Naosul bisericii are o formă dreptunghiulară, lărgită prin absidele laterale semicirculare. El este încoronat de turla clădită pe două rânduri de arcuri oblice. Absida altarului are o formă semicirculară și este despărțită de naos prin catapeteasma sculptată și aurită [41].

Pictura interioară din altar, naos și camera mormintelor aparține epocii lui Ștefan cel Mare, fiind caracterizată prin dimensionarea amplă a panourilor în care sunt incluse scenele și prin echilibrul clar al compozițiilor, ceea ce face ca pictura să se adapteze în mod armonios la proporțiile arhitecturii respective. Sunt reprezentate scene biblice din viața Mântuitorului Iisus Hristos, a Maicii Domnului și diferite figuri de sfinți mucenici și cuvioși.

Frescele din pronaos și din pridvor, din timpul domniei lui Petru Rareș, dovedesc o altă concepție în dispunerea și dimensionarea panourilor, care se îngustează și sunt diferite ca mărime. Stilul picturii este unul narativ, pierzându-și din funcția decorativă, trăsături ce caracterizează pictura murală din timpul domniei lui Patru Rareș (secolul al XVI-lea) [42].

Mănăstirea Neamț este inclusă în Lista monumentelor istorice din România, având codul de clasificare NT-II-a-A-10629 [29].

Mănăstirea Probotă, prima ctitorie a domnitorului Petru Rareș, este ridicată în 1530 pe locul consacrat de o bisericuță din lemn (1398) și alta din piatră (în jur de 1440) ale cărei urme se mai văd în vecinătate. Mănăstirea Probotă sau Sfântul Nicolae din Poiana Siretului, s-a bucurat de atenția deosebită a lui Ștefan cel Mare pentru faptul că aici odihneau osemintele mamei sale († 1465). Din documentele care s-au păstrat, rezultă că mănăstirea avea 8 sate care se bucurau de drepturi depline, fiind scoase de sub controlul dregătorilor domnești (hrisoavele din 16 februarie 1459 și 19 august 1472).

În biserică se află 21 de pietre tombale epigrafe, realizate între 1464-1640, de o remarcabilă valoare documentară și artistică. Pietrării au trecut de la elemente decorative geometrice la cele accentuat vegetale, inovație reprezentativă pentru sculptura secolului al XVI-lea. Colecția de istorie și artă veche, cuprinde piese obținute în urma săpăturilor arheologice, țesături din sec. XVI-XVII, obiecte de cult, veșminte (sec. XVIII). Edificiu monumental armonios, elansat, cu turlă deasupra naosului, pridvor închis de înalte ferestre gotice cu chenare din piatră cioplită, abside poligonale marcate de arcade oarbe și ocnițe, soclu prelungit cu bancă de jur-împrejur – "...una dintre cele mai importante realizări ale arhitecturii românești, reprezentativă pentru secolul XVI" (V. Drăguț). Ziduri de apărare înalte de 6 metri, turnuri pătrate și Casa domnească (vestigii), întregesc ansamblul monahal cu elemente ale arhitecturii civile moldovenești – printre puținele piese din secolul al XVI-lea care mai există. Pictura interioară datând din anul 1532, restaurată, a descoperit un program iconografic de excepție, punctat pe alocuri de compoziții neobișnuite și de realizare originală a unor teme canonice, constituite într-un grupaj unic până acum în Moldova. O atenție specială trebuie acordată tabloului votiv, parte a unei compoziții plastice neobișnuită în Răsăritul Creștin, dar frecventă în Occident. Pictura exterioară datând tot din anul 1532, a fost compromisă de trecerea timpului, totuși pune în evidență eleganța deosebită a desenului și transparența culorilor, încadrându-se în ansamblul stilistic al bisericilor bucovinene. Acest fapt a dus la înscrierea Mănăstirii Probota în catalogul Patrimoniului Mondial și desfășurarea lucrărilor de restaurare sub egida UNESCO [43].

Mănăstirea Probota a fost inclusă pe Lista monumentelor istorice din județul Suceava din anul 2015, având codul de clasificare SV-II-a-A-05592 și fiind formată din 6 obiective:

- *Biserica „Sf. Nicolae”* - datând din 1530 și având codul SV-II-m-A-05592.01;
- *Clisiarnița* - datând din 1530 și având codul SV-II-m-A-05592.02;
- *Ruinele caselor domnești* - datând din 1530 și având codul SV-II-m-A-05592.03;
- *Ruinele clădirilor din incintă* - datând din sec. XVI-XVII și având codul SV-II-m-A-05592.04;

- *Turnurile de colț* - datând din sec. XVI și având codul SV-II-m-A-05592.05 și
- *Zidul de incintă* - datând din 1550 și având codul SV-II-m-A-05592.06.

În anul 1993, Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură (UNESCO) a inclus Biserica „Sf. Nicolae” din cadrul mănăstirii, împreună cu alte șapte biserici din nordul Moldovei, pe lista patrimoniului cultural mondial, în grupul Bisericile pictate din nordul Moldovei [44].

Mănăstirea Moldovița este o mănăstire ortodoxă din România situată în comuna Vatra Moldoviței, județul Suceava, aflată în arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților [28]. Prin grija Domnitorului Petru Rares în anul 1532 a fost ridicată Măăastirea Moldovița. O casă domnească, chilii, 4 turnuri de apărare și biserica alcătuiesc vestitul ansamblu. Apărata de ziduri puternice cu o înălțime ce depășește 6 metri, având grosimea de 1.20 metri, mănăstirea a căpătat în timp un ușor aspect de fortăreață.

Este stiut faptul că, anterior ridicării mănăstirii, Domnitorul Alexandru cel Bun a înălțat o biserică din piatra cu hramul Buna Vestire, în jurul căreia s-a dezvoltat așezarea călugărescă cunoscută sub numele de Manastirea Moldovița. Din cauza unor ploi puternice, în sec.XVI așezământul lui Alexandru cel Bun s-a prabusit, rămânând doar câteva ruine, ce pot fi privite și astăzi.) [45].

Moldovița se individualizează prin câteva elemente de ordonanță iconografică, prin stilul picturii și prin tonalitatea cromatică dominantă roșu-brun, față de albastrul Voronețului și verdele Arborei sau de roșul-ocru al Humorului. De asemenea stilul pictorului Moldoviței poate fi mai degrabă comparat cu modul de înțelegere plastică al unui grafician, al unui miniaturist, în timp ce la Probota se surprinde expresia unui mântuitor al luminii și umbrei, la Arbore un colorist, iar la Humor un pictor complex - desenator, colorist și luminst în egală măsură. În sfârșit, în ceea ce privește ordonanța iconografică, se surprind câteva particularități, mai ales în pictura exterioară: facerea pe peretele de vest - stâlpi și timpane - al pridvorului, extinderea unor motive ale Juecății de apoi pe glafurile interioare ale arcaadelor pridvorului, lipsa Vieții Sf. Nicolae pe peretele de sud, în sfârșit, Fecioara rugătoare personificare a bisericii, și în același timp, imaginea unei doamne înconjurată de curtea ei, este încadrată de registre de ingeri - nu de serafimi - marcând

preferința pentru concretul personajelor, și mai puțin pentru valoarea simbolică a imaginilor.

Biserica deține în patrimoniul său câteva obiecte de o inestimabilă valoare artistică și istorică: pomelnicul și epitrafurile (pomelnicul lucrare de artă prin decorația sculpturală și în același timp document istoric datorită însemnărilor pe care le cuprinde și cele două epitrafuri-broderii lucrate în secolul al- XV-lea) [45].

Mănăstirea Putna, este un lăcaș monarhal ortodox, unul din cele mai importante centre religioase și culturale românești. Se află în comuna Putna, la 33 km nord-vest de orașul Rădăuți, în județul Suceava. Este vestită și pentru faptul că aici este înmormântat Ștefan cel Mare [46].

În *Analele de la Putna* și în *Cronica moldo-polonă*, se menționează, imediat după relatarea victoriei de la Chilia, că la 10 iulie 1466 Ștefan-vodă a început să zidească Mănăstirea Putna, cu hramul „Preasfintei Născătoare de Dumnezeu” [47]. Incinta, turnul de la intrare și fortificațiile ce împrejmuiseră mănăstirea au fost terminate abia în 1481. S-a păstrat până în prezent pisania de pe „Turnul tezaurului”: *Binecredinciosul domn a toată Țara Moldovei, marele Io Ștefan Voievod fiul lui Bogdan Voievod, a zidit și a făcut Mănăstirea aceasta în numele Preasfintei Născătoare de Dumnezeu în timpul arhimandritului Ioasaș în anul 6989 (1481).*

Dintr-o știre foarte laconică inserată în Letopisețul Putna II, se putea trage totuși concluzia că edificiul inițial, construit de Ștefan cel Mare, dispunea de aceleași spații interioare ca și biserica actuală, adică cea reclădită din temelii de Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan și Eustratie Dabija între anii 1653 - 1662 și restaurată apoi, succesiv, cu unele modificări, de Iacov Putneanu, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, de Romstorfer, în primii ani ai secolului nostru și de Direcția monumentelor istorice, în ultimele două decenii. Nedispunând de suficiente informații, fie scrise, fie arheologice, referitoare la aspectele detaliate ale vechii biserici putnene, unii cercetători au încercat să le întuiască sau să le deducă din structura și aspectele altor biserici construite de Ștefan cel Mare și care s-au păstrat într-o stare de conservare mult mai bună [48].

În anii 1969 - 1970, se întreprinde o campanie nouă de săpături arheologice, „făcând parte din programul unor cercetări complexe asupra monumentului, destinate să fundamenteze științific restaurarea

acestuia”;; cercetări care au condus la următoarele constatări esențiale [48]:

- *actualul plan al bisericii Mănăstirii Putna este identic cu planul vechii biserici ctitorite de Ștefan cel Mare. „Ea era un edificiu de tip triconc, cuprinzând la interior următoarele încăperi dispuse în anfiladă și marcate de ziduri pline: un naos cu două abside laterale semicirculare, finalizat prin o a treia absidă (cea a altarului); o cameră a mormintelor, un pronaos dreptunghiular; un pridvor dreptunghiular dosat întregului edificiu, cel târziu până la anul 1484”;*

- *zidurile bisericii „conțin în masa lor, încă de la cota pardoselii actuale, elemente de piatră de talie cu profilatură, recuperate din zidăriile unui edificiu monumental mai vechi”, respectiv, din zidurile bisericii construite de Ștefan cel Mare între 1466 - 1469;*

- *înainte de incendiul din 1404 (sau, după alte opinii, din 1480), interiorul bisericii „era ornamentat cu o rețea sumară de motive geometrice”, iar după această dată a fost împodobit cu „o fastuoasă pictură de cult”, realizată, probabil, până la sfârșitul secolului al XV-lea;*

- *la exterior fațadele monumentului au fost „înfrumusețate inițial cu o bogată decorație de discuri smălțuite”, iar ulterior, „până la jumătatea secolului al XVII-lea, cel puțin pe anumite zone, cu un strat de tencuială purtător al unei picturi policrome”;*

- *demontarea și reconstruirea vechii biserici, la mijlocul secolului al XVII-lea, a fost „impusă datorită unor deteriorări survenite la fundație”, iar rezidirea s-a efectuat „prin suprapunere nemijlocită” peste vestigiile ctitoriei lui Ștefan cel Mare din anii 1466 - 1469;*

- *reconstrucția cuprinde „în întregime aria interioară a primei biserici și o felie din lățimea fundației zidurilor sale laterale, care să protejeze mormintele existente, pe timpul fundării construcției și funcționării bisericii noi”;*

- *exceptând zidul vestic al pridvorului actual, „zidurile transversale ale bisericii actuale au fost sprijinite direct pe fundațiile rămase de la zidurile transversale ale primei biserici”;*

- *lângă fundația zidului vestic al pridvorului bisericii actuale - și anume, în afara acestuia, mai spre vest - se găsesc „resturi din fundația zidului vestic al pridvorului bisericii precedente”, respectiv, al celei construite de Ștefan cel Mare, ceea ce constituie nu numai confirmarea peremptorie a existenței sale inițiale, ci și dovada că, la început, acestei*

controversate și contestate încăperi i se acordase un spațiu ceva mai mare decât cel pe care-l ocupă în prezent.

Astfel, în prezent este stabilit că Biserica Mănăstirii Putna, are următoarele dimensiuni principale: 37 m lungime, 11 m lățime și 33 m înălțimea la turlă. Altarul este luminat de trei ferestre (la est, nord și sud) și este separat de naos printr-un inconostas din lemn, cu o bogată ornamentație sculpturală. Naosul este luminat de câte două ferestre la sud și la nord, având deasupra turla deschisă, de formă octogonală la primul etaj și hexagonală la etajul superior. Turla are la exterior coloane torsionate și ancadramente la ferestre [49]. Pridvorul închis al bisericii primește lumină prin mai multe ferestre, așezate pe zidurile din sud, nord și vest. Intrarea în pridvor se face prin uși masive din lemn, ferecate cu fier, situate la sud și nord, lateral față de axa longitudinală a bisericii. Intrările din pridvor în pronaos, precum și cele din pronaos în necropolă (camera mormintelor) sunt de asemenea prevăzute cu uși masive din lemn ferecate cu fier.

Ferestrele bisericii sunt terminate în arc de cerc și prevăzute la exterior cu grilaje metalice și ancadramente din piatră. Pardoseala este din marmură, numai cea din pridvor fiind din lespezi de piatră. Acoperișul este confecționat din tablă de cupru, așezată în rânduri dese, care imită șindrila tradițională. La exterior, biserica este înconjurată este un brâu masiv torsionat, cu firide largi. Pe toate cele patru fațade sunt amplasate mai multe conforturi, cu rol de susținere [49].

Incinta mănăstirii are forma dreptunghiulară clasică, fiind înconjurată cu ziduri înalte de apărare. Intrarea în incintă mănăstirii se face pe sub bolta unui turn compus din parter și etaj. Acest turn de intrare a fost ridicat în 1757, pe vremea voievodului Constantin Racoviță, despre aceasta stând mărturie și stema de pe fațada de vest, în care apar reunite stemele Moldovei și ale Țării Românești (Constantin Racoviță a fost Domn și în Moldova și în Țara Românească). Pe fațada estică (spre exteriorul mănăstirii) se află un basorelief cu stema Moldovei. Tot pe latura de est a incintei este situat și „Turnul clopotniței” construit în anul 1882 [44].

Pe latura vestică a incintei mănăstirii se mai păstrează și în prezent „Turnul Tezaurului”, rămas încă din vremea lui Ștefan cel Mare, a cărui construcție a fost terminată în anul 1481. Acolo au fost adăpostite, în vremurile tulburi, odoarele sfântului lăcaș.

În partea vestică a incintei se află paraclisul mănăstirii, cu Hramul Sfinților Apostoli Petru și Pavel, construit de mitropolitul Iacob Putneanu în anul 1759, pe locul vechiului turn clopotniță deteriorat la marele cutremur din 1739. A fost restaurat între anii 1976-1983, când i s-au adăugat noi spații. Paraclisul a fost pictat în tehnica „al fresco” în perioada 1979-1983 de artiștii-frați Mihail și Gavriil Moroșan, stareț fiind atunci Arhimandritul Iachint Unciuleac. Pe latura sudică a incintei mănăstirii se află „Casa Domnească” ridicată între anii 1982-1988 pe temeliiile celei vechi distrusă în vremea stăpânirii habsburgice[48].

„Considerat în ansamblu - conchide istoricul de artă Vasile Drăguț - complexul mănăstiresc de la Putna - așa cum va fi arătat în timpul lui Ștefan cel Mare - prezenta, deci, o interesantă și expresivă cezură interioară. Spre deosebire de construcțiile cu caracter civil și militar care rămâneau legate de arhitectura gotică atât din punct de vedere planimetric, cit și decorativ, biserica exprima, fără echivoc, opțiunea moldovenilor pentru programul spațial de tradiție ortodoxă. Tocmai această clară opțiune stă la baza a ceea ce, în deceniile imediat următoare, se poate considera a fi stilul moldovenesc în arhitectura medievală românească” [48]. *Mănăstirea Putna este inclusă în Lista monumentelor istorice din România, având codul de clasificare SV-II-a-A-05595.*

Mănăstirea Căpriană este una dintre cele mai vechi mănăstiri din Republica Moldova, considerată de mulți istorici, ultimul bastion al arhitecturii voievodale din Republica Moldova, aparținând spațiului cultural românesc [50]. Este așezământul monastic de pe teritoriul Republicii Moldova ce se găsește în zona Codrilor pe povârnișul unui deal de lângă râul Isnovăț, a fost construită încă din anii 20 ai secolului al XV-lea [51, p.72], iar prima mențiune documentară a acesteia apare într-un act de stabilire a hotarelor unui boier.

O a doua și mult mai importantă mențiune documentară datează din 1429 prin care Căpriană primește statutul de mănăstire domnească din partea domnului Alexandru cel Bun. În acest act lăcașul sfânt este numit „mănăstirea de la Vâșnovăț unde este egumen Chiprian”. Aici se amintește că mănăstirea este ctitoria răzeșilor din satul Mereni.

Având statutul mănăstire domnească, așezământul monastic s-a bucurat de grija mai multor domnitori ai Moldovei. Prima biserică din piatră, cu hramul Adormirea Maicii Domnului - din care s-au păstrat fundațiile, descoperite de arheologi în 1993, a fost zidită în vremea

domniei lui Alexandru cel Bun, în jurul anului 1425. Ștefan cel Mare a făcut și el reparații bisericii inițiale (Căpriană I), în urma cutremurului din 1471. Acel prim lăcaș era mai masiv decât biserica actuală, însă un nou cutremur, și mai puternic, i-a adus mari stricăciuni în anul 1516. În 1542 – 1545, domnitorul Petru Rareș a făcut ample lucrări de restaurare, după cum se consemnează în cronica lui Grigore Ureche. El a rezidit biserica din temelii (Căpriană II, cea actuală). Din acele timpuri se mai păstrează până azi doar zidurile până spre cornișă, sistemul de boltire fiind reconstruit în epoca modernă, în stil neoclasic. Planul bisericii a rămas cel tipic moldovenesc, din epoca medievală - acesta fiind, de altfel, singurul monument de cult păstrat din acea epocă pe teritoriul Republicii Moldova. Alexandru Lăpușneanu, născut în zona Lăpușnei, a efectuat noi lucrări de întărire și dezvoltare și a făcut importante donații mănăstirii. Ctitor a fost și domnitorul Vasile Lupu, care a reînnoit prestolul, pavimentul și iconostasul bisericii voievodale. La sfârșitul secolului al XVII-lea, mănăstirea Căpriană cunoaște o perioadă de declin [52].

După anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus (1812), mănăstirea Căpriană a trecut în 1813 în subordinea Casei Bisericii din Chișinău a nou formatei Arhiepiscopii a Basarabiei, care a întreprins importante lucrări de refacere a bisericii de piatră cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, dându-i înfățișarea actuală. În 1840 a fost ridicată o a doua biserică a mănăstirii, cu hramul Sfântul Gheorghe, iar în 1903 o a treia biserică „de iarnă”, cu hramul Sfântul Nicolae.

În perioada sovietică, mănăstirea Căpriană, ca de altfel toate lăcașurile de cult din RSS Moldovenească, a avut mult de suferit, averile fiindu-i trecute în proprietatea statului, pentru ca în anul 1962 ea să fie închisă și devastată [53].

Între anii 2003 – 2012, la mănăstirea Căpriană au avut loc ample lucrări de restaurare. De reținut faptul că regimul comunist a promovat imaginea bisericii țariste, construite în anul 1903, în detrimentul mănăstirii voievodale care nu corespunde arhitecturii ruse, ci arhitecturii monahale românești, aidoma cu cea a mănăstirilor din Nordul Moldovei. Numeroase clipuri și filme prezintă noua construcție din perioada țaristă drept biserica istorică a mănăstirii Căpriană, fapt cu atât mai condamnabil cu cât adevărata biserică voievodală, aflată la doar câțiva zeci de metri de biserica nouă, nu este încă renovată și în interior. Regimul comunist al președintelui Voronin a anunțat încheierea lucrărilor de renovare a

complexului monahal cu toate că lucrările la adevărata biserică voievodală a lui Ștefan cel Mare nu fuseseră încă finalizate. Confuzia între cele două biserici este menținută și astăzi în detrimentul ctitoriei voievodale autentice. Una dintre explicații constă în faptul că Mitropolia Moldovei, aflată în subordinea Bisericii Ortodoxe Ruse promovează teoria istoriei comune a bisericii ruse și a credinței în Basarabia [53].

5. Stilul și arhitectura tradițională rusă. Istoria patrimoniului arhitecturală a Rusiei e condiționată de Europa de Est ortodoxă: spre deosebire de Occident, dar, în mod asemănător, chiar dacă e legată de tradițiile antichității clasice. A experimentat din când în când mișcări occidentale care au culminat cu reformele cuprinzătoare ale lui Petru cel Mare (în jurul anului 1700). Unele din elementele stilului și arhitecturii ruse sunt următoarele:

- materialul arhitecturii vernaculare rusești a fost lemnul;
- bisericile bizantine și arhitectura Rusiei Kievene s-au caracterizat prin cupole mai late, mai plate, fără un cadru special ridicat deasupra tamburului;
- spre deosebire de această formă antică, fiecare tambur al unei biserici rusești e depășit de o structură specială din metal sau cherestea, care e căptușită cu tablă de fier sau dale;
- unele caracteristici preluate de la templele păgâne slave sunt galeriile exterioare și pluralitatea turnurilor [15].

Aceste monumente istorice înbracă stilul arhitectural bizantin și tradițional rus.

Câteva din monumentele arhitecturale traditional ruse ale timpului vor fi analizate în continuare.

Catedrala Sfântul Vasile Blaženii (*Собор Василия Блаженного*) este cel mai cunoscut simbol al Rusiei ortodoxe și aparține arhitecturii bizantine și celui traditional rus. Construcția a fost ridicată între 1555-1561, pentru a marca campania victorioasă a lui Ivan cel Groaznic împotriva tatarilor din Hanatul de Kazan, și constă din cele nouă capele ridicate pe o singură fundație. Conceptul inițial a fost ridicarea unui grup de paraclise, închinat fiecărui sfânt în ziua căruia țarul reportase un asalt victorios, dar construcția ulterioară, în 1588 a unui turn central înalt de 60 de metri, deasupra mormântului sfântului Vasile, a unificat aceste spații. Pe lângă atracția estetică, planul bisericii are un adânc simbolism religios. Patru capele sunt dispuse în punctele cardinale, celelalte patru în nord-est, sud-est, nord-vest și sud-est, iar cea de-a noua

se afla chiar în centru. Se formează astfel o stea în opt colturi, numărul opt, aducând aminte de ziua Învierii Domnului (a opta zi după calendarul iudaic), dar și simbolul nelipsit de pe umerii și fruntea Fecioarei Maria [54]. **În 1990 Catedrala a fost declarată Patrimoniu Mondial, în cadrul sitului Kremlin și Piața Roșie din Moscova, potrivit UNESCO.**

Biserica Boris și Gleb din Suzdal. Este o clădire arhitecturală în stil medieval rusesc, care ilustrează caracteristicile unei direcții ca monumentele de piatră albă ale lui Vladimir și Suzdal. Biserica Boris și Gleb este cea mai veche clădire din piatră albă din aceste locuri, care datează din 1152. A fost creat în acele vremuri când domnitorul rus Yury Dolgoruky a domnit. Toate liniile sale sunt foarte simple, au diferite elemente decorative care arată foarte rezervate. Potrivit mai multor surse, biserica a fost grav afectată de invazia mongolă, dar ulterior a fost reconstruită în 1239. De-a lungul existenței sale, biserica a fost distrusă de mai multe ori, din nou în secolele XVI-XVII. Multe dintre componentele sale au fost demontate și pliate din nou [55]. Arhitectura Bisericii Boris și Gleb are paralele clare cu arta din Europa de Vest, în special cu arhitectura romanică.

Suzdal Kremlin (Суздальский кремль) este cea mai veche parte a orașului rus din Suzdal, datând din secolul al X-lea. Acest monument arhitectural a fost inițial o cetate și a fost centrul religios și administrativ al orașului. În timp ce dovezile arheologice sugerează că Kremlinul Suzdal a fost așezat încă din secolul al X-lea, cetatea în sine a fost construită la sfârșitul secolului al XI-lea sau începutul secolului al XII-lea. Cetatea era amplasată strategic pe o cotă a râului Kamenka pe trei laturi și un șanț la est. A fost înconjurat de metereze de pământ care rămân până în zilele noastre, în timp ce Kremlinul propriu-zis era casa prințului, a arhiepiscopului și a înaltului cler [56]. **În Ianul 992, împreună cu mai multe structuri din orașul învecinat Vladimir, a fost numit Patrimoniul Mondial UNESCO [57].**

Protecția juridică; Din 1958, Monumentele Albe ale lui Vladimir și Suzdal fac parte din muzeul rezervației istorice, de artă și arhitectură Vladimir-Suzdal. În 1960, monumentele au fost luate sub protecție prin decizie a Consiliului de Miniștri al Republicii Socialiste Federative Sovietice Ruse (RSFSR). Din 1995, monumentele au fost desemnate ca situri de patrimoniu cultural la nivel federal, iar în 1998 au fost incluse, prin Decretul Președintelui Federației Ruse, pe Lista de stat a patrimoniului cultural de interes special al popoarelor Federației Ruse.

Muzeul rezervației, împreună cu autoritățile de protecție a statului, menține o protecție eficientă a siturilor folosind mecanisme legale, financiare și organizatorice în baza legilor federale din 25.06.2002. *Cu privire la proprietățile de patrimoniu cultural (monumente de istorie și cultură) ale popoarelor Federației Ruse , Regulamente privind zonele de protecție a siturilor de patrimoniu cultural (monumente de istorie și cultură) ale Națiunilor din Federația Rusă* (promulgată prin Decretul Guvernului din Federația Rusă 2008) și *Legea privind transferul către organizațiile religioase a bunurilor având un scop religios și care reprezintă proprietatea statului sau municipală* (2010). Astăzi, monumentele sunt în stare bună. Muzeul gestionează siturile pentru a asigura conservarea lor, monitorizează starea monumentelor și teritoriilor și reglementează serviciile turistice. Utilizarea monumentelor ca exponate în muzeu pentru asigurarea accesibilității acestora, împreună cu utilizarea lor de către biserică, sporesc autenticitatea și caracterul istoric al clădirilor. Ca urmare a lucrărilor recente de restaurare, pereții din piatră albă și sculptura în piatră albă a catedralelor sunt protejate împotriva impactului atmosferic. Pentru a păstra picturile murale, în interiorul catedralei au fost instalate sisteme de climatizare [58].

Din cele analizate în prezentul articol, am identificat că multe monumente arhitecturale pe care le-am analizat sunt incluse în Lista Patrimoniului Mondial. Patrimoniu Mondial [59] [3] este denumirea dată de UNESCO locurilor de pe glob care au valoare universală deosebită pentru umanitate și care au fost înscrise pe Lista Patrimoniului Mondial pentru a fi protejate ca generațiile viitoare să le aprecieze și să se bucure de ele. Astfel, este important să stabilim în bază la ce criterii aceste bunuri ai patrimoniului cultural arhitectural se includ în această Listă:

1. trebuie să aibă un regim de protecție conferit de legislația țării, unde este înregistrat.

2. conform Convenției Patrimoniului Mondial, Comitetul patrimoniului mondial poate lua în considerare o propunere de înscriere pe Lista patrimoniului mondial numai dacă bunul considerat figurează pe Lista indicativă a statului parte [60].

3. un obiectiv trebuie să aibă o valoare universală excepțională, să îndeplinească cel puțin unul din cele zece criterii stabilite în acest scop:

- reprezintă o capodoperă a geniului creator uman;

➤ prezintă un schimb important de valori umane, pe o perioadă de timp sau într-o zonă culturală determinată, cu privire la evoluțiile în arhitectură sau de tehnologie, arte monumentale, de urbanism sau de proiectare a peisajului;

➤ aduce o mărturie unică sau cel puțin excepțională asupra unei tradiții culturale sau unei civilizații vii sau dispărute;

➤ oferă un exemplu remarcabil pentru un tip de clădire sau ansamblu arhitectural, tehnologic sau peisaj, care ilustrează o etapă (etape) sau perioadă (perioade) semnificativă (semnificative) în istoria umană;

➤ să fie un exemplu remarcabil de așezare umană tradițională, de utilizare tradițională a terenului sau a mării, care este reprezentativ pentru o cultură (sau culturi), sau interacțiunea umană cu mediul înconjurător, în special atunci când acesta a devenit vulnerabil sub impactul unor schimbări ireversibile;

➤ să fie în mod direct sau tangibil asociat cu evenimente sau tradiții de viață, idei, credințe, opere artistice și literare cu semnificație universală excepțională;

➤ reprezintă fenomene naturale remarcabile sau zone de o frumusețe naturală și importanța estetică excepțională;

➤ să fie exemple remarcabile, reprezentative pentru etape majore ale istoriei Pământului, inclusiv mărturia de viață, de procese geologice în curs de desfășurare în dezvoltarea formelor de relief, sau elemente geomorfice sau caracteristici fiziografice având o mare importanță;

➤ să fie exemple remarcabile, reprezentative pentru procese ecologice și biologice în curs de desfășurare în evoluția și dezvoltarea ecosistemelor și a comunităților de plante și animale terestre, acvatice, de coastă și marine;

➤ cuprind habitatele naturale cele mai reprezentative și mai importante pentru conservarea in situ a diversității biologice, inclusiv cele care conțin specii amenințate cu o valoare universală excepțională din punct de vedere științific sau de conservare), dar și condițiile relevante de integritate și autenticitate, și condițiile de protecție și de gestionare” [60].

Bineînțeles că toate aceste bunuri din patrimonial arhitectural, regăsite în Lista Patrimoniului mondial sunt protejate prin acte internaționale. Iar principalele organe emitente de acte legislative internaționale privind protecția patrimoniului și promovare de programe

în domeniul dat sunt UNESCO, ICOMOS, ICAM etc. Convențiile și recomandările elaborate și aprobate de aceste organizații sunt acte care încurajează statele lumii la promovarea unor politici de protejare actuale, viabile și cu un impact benefic atât asupra monumentelor istorice, cât și asupra oamenilor [61].

Una din aceste acte internaționale este *Convenția UNESCO privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural din 16.11.1972*, care [62, p. 56] stabilește că unele bunuri din patrimoniul cultural reprezintă o importanță excepțională care necesită protejarea lor ca parte din patrimoniul mondial al întregii omeniri, că prin amploarea și gravitatea noilor pericole care le amenință, întregii colectivități internaționale îi revine sarcina de a participa la ocrotirea patrimoniului cultural și natural de valoare universală excepțională, prin acordarea unei asistențe colective care fără a se substitui acțiunii statului interesat o va completa în mod eficace, că este indispensabil să se adopte în acest scop noi prevederi sub formă de convenții care să stabilească un sistem eficient de protejare colectivă a patrimoniului cultural și natural de valoare universală excepțională, organizat într-o formă permanentă și după metode științifice și modern.

Convenția constată că trebuie instituite o serie de măsuri și strategii care să ocrotească și să restabilească patrimoniul cultural și cel natural, care a fost pus în pericol și amenințat cu distrugerea, lucru inadmisibil, din considerentul că el reprezintă istorie, reprezintă moștenire, iar odată cu distrugerea el nu va mai fi cunoscut de următoarele generații, iar o generație care nu își cunoaște istoria nu poate avea viitor [61, p. 56-58].

Convenția mai declară că fiecare stat care aderă la prezenta Convenție urmează să își identifice în patrimoniul său cultural și natural obiectele pentru protejarea lor. Însă, pentru a fi posibil acest lucru, conducerea unei țări ar trebui să adopte o politică generală care urmărește să ofere patrimoniului cultural și natural o funcție în viața comunității și să integreze protecția aceluși patrimoniu în programele de planificare cuprinzătoare; să înființeze pe teritoriile sale, unde nu există astfel de servicii, unul sau mai multe servicii de protecție, conservare și prezentare a patrimoniului cultural și natural cu un personal adecvat și care posedă mijloacele de a-și îndeplini funcțiile; să dezvolte studii și cercetări științifice și tehnice și să elaboreze astfel de metode de operare care să facă statul capabil să contracareze pericolele care îi amenință patrimoniul cultural sau natural; să ia măsurile legale, științifice, tehnice,

administrative și financiare necesare pentru identificarea, protecția, conservarea, prezentarea și reabilitarea acestui patrimoniu; să favorizeze înființarea sau dezvoltarea de centre naționale sau regionale de formare în domeniul protecției, conservării și prezentării patrimoniului cultural și natural și încurajarea cercetării științifice în acest domeniu [61, p. 58-59]

Un alt act normativ internațional este **Carta europeană a patrimoniului arhitectural adoptată de Consiliul Europei, octombrie 1975 (European Charter of the Architectural Heritage 1975 Adopted by the Council of Europe, October 1975)** [63]. Carta recomandă guvernelor statelor membre să ia măsurile necesare legislative (fiecare țară, pe lângă Carta europeană a patrimoniului arhitectural, trebuie să dețină și *acte legislative interne* prin care să asigure protecția bunurilor și întreținerea cuvenită pentru a nu cauza prejudicii prin păstrarea stării în care a fost lăsat), *administrative* (autoritățile ar trebui să acorde mai multă atenție stării bunurilor istorice amplasate atât în localități urbane, cât și rurale, deoarece noile generații nu cunosc valoarea istorică a bunurilor din propria localitate. Ei nu sunt familiarizați cu aceste informații, care ar trebui să le fie comunicate încă din copilărie pentru a prețui aceste bunuri la justa lor valoare), *financiare* (pentru menținerea bunurilor în starea lor și pentru a fi transformate în obiective turistice, este necesară acordarea mijloacelor bănești prin care să se întrețină bunul astfel, încât să nu i se diminueze valoarea și nici să i se modifice structura. Aceste mijloace financiare trebuie atrase prin intermediul proiectelor la nivel local (național), cât și la nivel internațional, fiind incluse ca obiective primordiale și indispensabile în patrimoniu atât la nivel de localitate, precum și la nivelul statului) și *educaționale* (pentru implementarea unei politici de conservare integrată privind patrimoniul arhitectural și pentru a trezi interesul public privind o astfel de politică) [61, 69-74].

Și **Declarația de la Amsterdam, 1975 [20]**. Această declarație este documentul final al Congresului de la Amsterdam, reunind delegați provenind din întreaga Europă, a aprobat cu Carta Europeană a Patrimoniului Arhitectural promulgată de Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei, care recunoaște arhitectura Europei ca patrimoniu comun al tuturor popoarelor care o compun și afirmă intenția statelor membre de a coopera între ele și cu celelalte state europene pentru a-l proteja. Protejarea în ceea ce ține de patrimonial arhitectural împotriva neglijenței și degradării, demolării deliberate, construcțiilor noi

discrepante și circulație excesive ține atât de toate popoarele europene, de autoritățile locale, cărora le revine cea mai mare parte a deciziilor importante în materie de amenajare urbană și teritorială și sunt în mod particular responsabile de protecția patrimoniului arhitectural și trebuie să se ajute reciproc, făcând schimb de idei și informații, cât și organizațiile private internaționale, naționale și locale, care trebuie încurajate să contribuie la suscitarea interesului publicului. Instituțiile locale trebuie să aibă competențe precise și extinse în ceea ce privește protejarea patrimoniului arhitectural. Aplicând principiile unei conservări integrate, instituțiile locale trebuie să țină cont de continuitatea realităților sociale și fizice existente în comunitățile urbane și rurale. Viitorul nu poate și nu trebuie să fie construit în defavoarea trecutului.

Și finanțarea reprezintă o metodă foarte importantă în ceea ce ține de protejarea patrimoniului arhitectural. Fiecărui stat îi revine misiunea definirii propriilor metode și instrumente de finanțare. Totodată, se poate afirma cu certitudine că nu există țări europene în care mijloacele financiare destinate conservării să fie suficiente. Mai mult, se remarcă faptul că nici o țară europeană nu a conceput încă un mecanism administrativ perfect eficient pentru a satisface exigențele economice ale unei politici de conservare integrată.

Sunt și alte acte internaționale ce reglementează acest domeniu, care la fel au o pondere mare în protejarea patrimoniului cultural, la fel ca și actele intene ale țărilor care au obiecte ale patrimoniului cultural în Lista monumentelor acestor țări. Aceste acte au unicul scop: să protejeze, să conserveze etc și să finanțeze aceste obiective de bază.

Concluzii:

1. Patrimoniul arhitectural al unei țări constituie una dintre cele mai reprezentative distincții ale moștenirii culturale umane. Totodată, patrimoniului arhitectural constituie și rezultatul evoluțiilor socio-culturale și politico-economice ce contribuie la diversificarea culturii universale.

2. Patrimoniul arhitectural are un rol important în educația generațiilor tinere, care oferă o gamă largă de informație, de materiale pentru explicarea și compararea formelor, stilurilor și a aplicațiilor lor.

3. Totalitatea monumentelor arhitecturale au devenit parte integrantă a culturii noastre în așa mod, încât nu ne putem imagina viitorul fără acestea. Diverse metode sunt folosite pentru păstrarea,

restaurarea, întreținerea și punerea în valoare a monumentelor de arhitectură din toate timpurile. Aceste mijloacele: financiare și juridice, științifice și tehnice, sunt luate ca complex unic în susținerea acestora. Doar datorită acestor mijloace viitoare generații vor avea posibilitatea să facă cunoștință cu istoria neamului său și vor fi mândri de strămoșii săi [64, p.301].

4. Analiza istoriografiei patrimoniului arhitectural a scos în evidență principalele trăsături ale arhitecturii medievale, determinând particularitățile sale distinctive pentru această perioadă. Astfel, perioada medievală, indiferent de locația geografică, și-a lăsat amprenta asupra patrimoniului arhitectural prin edificarea monumentelor istorice cu valoare inestimabilă și promovarea percepției asupra rolului considerabil al patrimoniului în societate.

5. Faptul că până în prezent sunt păstrate și protejate o parte considerabilă a monumentelor istorice arhitecturale, iar urmașii pot face cunoștință cu ele, cu particularitățile lor caracteristice, cu stilurile de artă medievală, cu acea parte a istoriei omenirii, ține și de noi, de cetățenii lumii, cei care-și doresc să cunoască nu doar prezentul, dar și trecutul glorios a civilizației.

6. Arhitectura medievală este patrimonial trecutului, prezentului și viitorului, așa cum și arhitectura contemporană este patrimoniul de astăzi și va deveni și cel de mâine.

Referințe:

1. URSU, V., CHIRIAC, N., BOSTAN, I. HERITAGE—Polysemantic Analysis of the Concept: Criteria, Forms, Definitions, and Particularities. În: Open Access Library Journal, ISSN Online: 2333-9721 ISSN Print: 2333-9705, volum 9, 30 iunie 2022, pp. 1 - 28 https://www.scirp.org/pdf/oalibj_2022062916171079.pdf Project: Sporirea valorii patrimoniului arhitectural din R.Moldova
2. IOAN OPRIȘ. Ocrotirea patrimoniului cultural. TRADIȚII, DESTIN, VALOARE, Ed. Meridiane, 1986, pag.9
3. ALBU S., ALBU I., URSU V., BOSTAN I., MORARU A., BÎRDAN V., CHIRIAC L., CHIRIAC N., IVANOV V., LEȘAN A., JITARI L., BEJENARU M, Patrimoniu arhitectural: aspecte legale, tehnice și economice, Monografie, 405 p. Chisinau: "MS Logo", 2020, ISBN: 978-9975-3481-2-6 Project: Sporirea valorii patrimoniului arhitectural din R.Moldova
4. RENATO POLACCO, GIULIA ROSSI SCARPA, JACOPO SCARPA, SAN MARCO, la basilica d'oro, Ed.Brenice, Roma, 1991.

5. Convenția pentru protecția patrimoniului arhitectural al Europei - Granada, 3 octombrie 1985 - Publicat în MONITORUL OFICIAL nr. 274 din 13 octombrie 1997 <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/64690>
6. NIFOSI G. TOMASI E. I beni culturali e ambientali , Roma, Editura GIUS. LATERZA & FIGLI, 2010, 31 p.
7. ȘTEFĂNIȚĂ, ION. Patrimoniul cultural de la realitate la necesitate/Min. Culturii al Rep. Moldova, Agenția de Inspectare și Restaurare a Monumentelor; coord.: Ion Ștefăniță; col. red.: Ecaterina Balan, Aliona Cherdivară, Vadim Oboroceanu [et a.]. – Ch. „Continental Grup” SRL, 2011. – 130 p.
8. CIUPALĂ A., CĂPIȚĂ C., Istoria artei și arhitecturii, Chișinău, Editura , 2005, 144 p.
9. CĂPIȚĂ CAROL, CIUPALĂ ALIN. Istoria artei și arhitecturii Program universitar de conversie profesională pentru cadrele didactice din mediul rural, 2005 pag.36-37
10. RICHARD ROGERS, PHILIP GUMUCHDJIAN, DENNA JONES, and other people (2014). Architecture The Whole Story (în engleză). Thames & Hudson. p. 148 & 149. ISBN 978-0-500-29148-1.
11. Bia Cluny [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: https://ro.wikipedia.org/wiki/Aba%C8%9Bia_Cluny
12. Catedrala din Bonn [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: <https://www.infotour.ro/ghid-turistic/catedrale-si-biserici/catedrala-din-bonn-2461>
13. Arhitectura gotică [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: https://ro.wikipedia.org/wiki/Arhitectura_gotic%C4%83
14. Stilul gotic [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: <https://www.crestinortodox.ro/liturgica/arhitectura-bisericeasca/stilul-gotic-70714.html>
15. Arhitectura gotică [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: https://ro.wikipedia.org/wiki/Istoria_arhitecturii#Arhitectura_gotic%C4%83
16. Catedrala din Canterbury [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: https://ro.wikipedia.org/wiki/Catedrala_din_Canterbury
17. Catedrala din Canterbury [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: <https://jurnalspiritual.eu/catedrala-din-canterbury/>
18. Catedrala din Winchester [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: <https://destepti.ro/catedrala-din-winchester-winchester-anglia>
19. Catedrala din Winchester; Obiective turistice Anglia [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: <https://destepti.ro/catedrala-din-winchester-winchester-anglia/>
20. Catedrala din Ely Anglia [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: <https://jurnalspiritual.eu/catedrala-din-ely-anglia/>

21. Catedrala Lincoln Anglia [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: <https://destepti.ro/catedrala-lincoln-lincoln-anglia>
22. Lincoln Cathedral [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: https://en.wikipedia.org/wiki/Lincoln_Cathedral
23. Catedrala din Sevilla [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: https://ro.wikipedia.org/wiki/Catedrala_din_Sevilla
24. Domul din Köln [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: https://ro.wikipedia.org/wiki/Domul_din_K%C3%B6ln
25. Istoria arhitecturii Evului Mediu [online]. Accesat [06.05.2021]. Disponibil: https://ro.wikipedia.org/wiki/Istoria_arhitecturii#Evul_Mediu
26. DIMITRIU HURMUZIADIS, LUCIA (1979). Cultura Greciei. Editura științifică și enciclopedică. p. 93.
27. GRAUR, NEAGA (1970). Stiluri în arta decorativă. București Ceres 1970. 278 p.
28. RENATO POLACCO, GIULIA ROSSI SCARPA, JACOPO SCARPA, SAN MARCO, la basilica d'oro, Ed.Brenice, Roma, 1991.
29. Basilica Sfântul Marcu [online]. Accesat [06.05.2021]. Disponibil: <https://www.crestinortodox.ro/biserica-lume/basilica-sfantul-marcu-san-marco-venetia-67540.htm>
30. HENRY MAGUIRE, ROBERT S. NELSON, SAN MARCO, Byzantium, and the Myths of Venice, Ed.Harvard University Press, Cambridge, 2010 .
31. Biserica Sfânta Sofia [online]. Accesat [06.05.2021]. Disponibil: <https://www.crestinortodox.ro/arta-bizantina/arta-bizantina-iv-viii/biserica-sfanta-sofia-67246.html>
32. Bazilica Sf. Petru din Roma [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: https://ro.wikipedia.org/wiki/Bazilica_Sf%C3%A2ntul_Petru_din_Roma
33. Roma-Bazilica Sfântului Petru [online]. Accesat [14.06.2023]. Disponibil: <http://vladimirrosulescu-istorie.blogspot.com/2011/01/roma-basilica-sfantul-petru.html>
34. Bazilica Sf. Petru din Roma [online]. Accesat [06.05.2021]. Disponibil: https://ro.wikipedia.org/wiki/Bazilica_Sf%C3%A2ntul_Petru_din_Roma
35. Arhitectura în Moldova [online]. Accesat [15.06.2023]. Disponibil: <https://moldovenii.md/md/section/59>
36. Mănăstirea Probota [online]. Accesat [11.04.2021]. Disponibil: https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Probota
37. Lista patrimoniului cultural Nr.633 Vladimir/Suzdal Monumentele Albe ale lui Vladimir și Suzdal [online]. Accesat [15.06.2023]. Disponibil: <https://whc.unesco.org/en/list/633/documents/%23ABevaluation>
38. Istoria Mănăstirii Neamț [online]. Accesat [11.04.2021]. Disponibil: https://ro.orthodoxwiki.org/M%C4%83n%C4%83stirea_Neam%C8%9B#Arhitectura

39. <https://neamt.mmb.ro/istoria-manastirii-neamt>
40. Biserica Ortodoxă română [online]. Accesat [11.04.2021]. Disponibil: http://www.manastiriortodoxe.ro/index.php?a=md&ap=Arhiepiscopia_Iasilor&j=Neamt&id=165
41. Mănăstirea Neamț [online]. Accesat [11.04.2021]. Disponibil: <https://www.crestinortodox.ro/biserici-manastiri/manastirea-neamt-67899.html>
42. Mănăstiri ortodoxe [online]. Accesat [21.04.2021]. Disponibil: http://www.manastiriortodoxe.ro/index.php?a=md&ap=Arhiepiscopia_Iasilor&j=Neamt&id=165
43. Mănăstirea Probota Suceava [online]. Accesat [11.04.2021]. Disponibil: https://www.sunphoto.ro/gelu57/Manastirea_Probota_-_Suceava
44. Mănăstirea Probota [online]. Accesat [11.04.2021]. Disponibil: https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Probota
45. Mănăstiri în Moldova [online]. Accesat [11.04.2021]. Disponibil: <http://infoblogta.blogspot.com/2011/01/manastiri-in-moldova.html>
46. Mănăstirea Putna [online]. Accesat [13.04.2021]. Disponibil: https://ro.orthodoxwiki.org/M%C4%83n%C4%83stirea_Putna
47. Mănăstirea Putna [online]. Accesat [13.04.2021]. Disponibil: <https://www.putna.ro/Istorie-s2-ss2.php>
48. Mănăstirea Putna [online]. Accesat [13.04.2021]. Disponibil: https://www.putna.ro/Arhitectura-s2-ss3_php
49. Biserica Ortodoxă Română [online]. Accesat [13.04.2021]. Disponibil: http://www.manastiriortodoxe.ro/index.php?a=md&ap=Arhiepiscopia_Sucevei_si_Radautilor&j=Suceava&id=195
50. Mănăstirea Căpriană [online]. Accesat [13.04.2021]. Disponibil: <https://moldova.md/ro/content/manastirea-capriana>
51. MANOLACHI CONSTANTIN „Mănăstiri și schituri din Republica Moldova” Ch.2013, 800p.
52. Mănăstirea Căpriană [online]. Accesat [13.06.2021]. Disponibil: https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_C%C4%83priana
53. Mănăstirea Căpriană [online]. Accesat [13.04.2021]. Disponibil: <https://moldova.md/ro/content/manastirea-capriana>
54. Catedrala Sf. Vasile din Moscova [online]. Accesat [15.06.2023]. Disponibil: <https://www.crestinortodox.ro/biserica-lume/catedrala-sfantul-vasile-moscova-67689.html>
55. Monumentele de piatră albă din Vladimir Suzdal [online]. Accesat [07.05.2021]. Disponibil: <https://olnafu.ru/%C8%99tiri-%C8%99i-societate/145757-monumente-de-piatr%C4%83-alb%C4%83-din-vladimir-%C8%99i-suzdal.html>
56. Suzdal Kremlin [online]. Accesat [07.05.2021]. Disponibil: https://ro.jejakjabar.com/wiki/Suzdal_Kremlin

57. Lista patrimoniului cultural Nr.633 Vladimir/Suzdal Monumentele Albe ale lui Vladimir și Suzdal [online]. Accesat [15.06.2023]. Disponibil: <https://whc.unesco.org/en/list/633/documents/%23ABevaluation>
58. Monumentele Albe ale lui Vladimir și Suzdal [online]. Accesat [15.06.2023]. Disponibil: <https://whc.unesco.org/en/list/633/>
59. World Heritage List [online]. Accesat [15.06.2023]. Disponibil: <http://whc.unesco.org/en/about/>
60. Patrimoniul local sau patrimoniul universal [online]. Accesat [15.06.2023]. Disponibil: <https://patrimoniul100.ro/abc-ul-patrimoniului/patrimoniul-local-sau-patrimoniul-universal/> Citat din articolul Ursu V. Stamati M. *Aspecte de cercetare al clasificării monumentelor arhitecturale*, În: materialele Conferinței științifico- practică Internațională „Abordări Moderne privind drepturile patrimoniale” ed.I, 12-13 mai 2022, UTM ISBN 978-9975-3541-0-3, pp.293-302
61. URSU V., BOSTAN I., CHIRIAC N., Cadrul legislativ internațional și al Uniunii Europene orivind patrimoniul arhitectural, pag. 14, din Monografie Albu S., Albu I., Ursu V., Bostan I., Moraru A., Bîrdan V., Chiriac L., Chiriac N., Ivanov V., Leșan A., Jitari L., Bejenaru M, Patrimoniul arhitectural: aspecte legale, tehnice și economice, 405 p. Chisinau: "MS Logo", 2020, ISBN: 978-9975-3481-2-6 Project: Sporirea valorii patrimoniului arhitectural din R.Moldova 300 ex. 15,50 c.a.
<http://cris.utm.md/bitstream/5014/657/3/Monografie-Albu-Svetlana-2020.pdf>
62. Convenția UNESCO privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural din 23.11.1972 în vigoare pentru Republica Moldova din 23.12.2002. <https://constitutii.files.wordpress.com/2020/01/conventia-privind-protectia-patrimoniului-mondial-.pdf>
63. Carta Europeană a patrimoniului arhitectural, adoptată de Consiliul Europei, octombrie 1975 (European Charter of the Architectural Heritage 1975 Adopted by the Council of Europe, October 1975). <http://antim.upsc.md/files/Culegere-legi.pdf>
64. URSU V. STAMATI M. *Aspecte de cercetare al clasificării monumentelor arhitecturale*, În: materialele Conferinței științifico- practică Internațională „Abordări Moderne privind drepturile patrimoniale” ed.I, 12-13 mai 2022, UTM ISBN 978-9975-3541-0-3, pp.293-302

Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare nr. 20.80009.0807.34 „*Sporirea valorii patrimoniului cultural din Republica Moldova*”.